

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra pedagogiky a psychologie

Bakalářská práce

Výchova a vývoj dítěte v neúplné rodině

Vypracovala: Eva Štěpánková

Vedoucí práce: PhDr. Olga Vaněčková

Prachatice 2014

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Prachaticích dne 20.03.2014

.....
podpis studenta

PODĚKOVÁNÍ

Touto cestou bych ráda poděkovala vedoucí své bakalářské práce paní PhDr. Olze Vaněčkové za její vstřícnost, vedení, připomínky, cenné rady, věnovaný čas a především za inspirativní myšlenky.

Mé poděkování patří také všem rodinám a jejím členům, kteří byli ochotni samého výzkumu účastnit a věnovat svůj osobní čas. Zároveň děkuji za jejich vstřícnost a otevřenost.

Děkuji také své rodině za toleranci, pochopení a pomoc.

ANOTACE

ŠTĚPÁNKOVÁ, E. Výchova a vývoj dítěte v neúplné rodině.

České Budějovice 2014. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Pedagogická fakulta. Katedra pedagogiky a psychologie. Vedoucí práce PhDr. O. Vaněčková

Klíčové pojmy: rodina, neúplná rodina, výchova

Práce se v teoretické části zabývá charakteristikou rodiny, jejím vývojem, typy a funkcemi, výchovou v rodině, výchovnými metodami a vlivem rodinné výchovy na vývoj dítěte. V posledních letech často zaznamenáváme rozpady a nestabilitu partnerských vztahů, které dítě ovlivňují. Příkladem jsou poruchy základních funkcí rodiny, rozpad rodiny a důsledky pro dítě. V praktické části se autor formou rozhovoru zaměřil na děti z neúplných rodin (dnes již dospělých lidí) a jejich vnímání rozpadu rodiny s případnými následky. Tato část se zabývá současnými problémy, kterými jsou úprava poměrů, vztahy mezi rodiči a dítětem a případnými novými partnery obou rodičů a tím i nevlastních sourozenců. Cílem bakalářské práce bylo zjistit informace o respondentech z neúplných rodin a jejich poznatky o případném negativním dopadu.

ABSTRACT

ŠTĚPÁNKOVÁ, E. Education and child development in an incomplete family.

České Budějovice 2014. Bachelor Thesis. University of South Bohemia in České Budějovice.

Faculty of Education. Department of Pedagogy and Psychology.

Bachelor Leader: PhDr. O. Vaněčková

Keywords: family, an incomplete family, education

The Bachelor Thesis in the theoretical part deals with family characteristics, its development, types and functions, education in family, educational methods and the influence of family education on child development. In recent years an instability and a break down of relationships is often observed, which influence a child. For example disorders of basic family functions, family breakdown and serious consequences for children. In the practical part the author uses interview, both focused on children from single-parent families (now adults) and their perception from family breakdown with potential consequences. This part deals with current issues which is adjustment of family ratio, a relationship between parent and child and potential new partners of both parents and step-siblings. The goal of Bachelor Thesis is to find the necessary information about respondents from single-parent families and their knowledge of any negative impact.

Obsah

1. Úvod	7
2. Teoretická část	
2.1 Rodina	
2.1.1 Definice rodiny	8
2.1.2 Rodina a její proměny.....	10
2.1.3 Rodina v české společnosti	11
2.1.4 Funkce rodiny	12
2.1.5 Typy rodiny	14
2.1.6 Role jednotlivých členů rodiny	16
2.2 Výchova v rodině	
2.2.1 Definice výchovy.....	19
2.2.2 Význam a vliv výchovy	20
2.2.3 Styl rodičovské péče	22
2.2.4 Sociální vývoj dítěte v rodině	24
2.3 Výchova v neúplné rodině	
2.3.1 Neúplná rodina	27
2.3.2 Rizika výchovy v neúplné rodině	29
2.3.3 Reakce dítěte na rozpad rodiny	34
2.3.4 Život s novým partnerem	38
2.3.5 Matka samoživitelka	39
2.3.6 Společná a střídavá péče	42
3. Praktická část	
3.1 Východiska řešení	45
3.2 Cíl výzkumného šetření	45
3.3 Charakteristika výzkumného souboru	45
3.4 Metody a průběh šetření	46
3.5 Výsledky šetření.....	48
4. Shrnutí.....	56
5. Závěr – výsledek	57
6. Seznam použité literatury	59

1. Úvod

„Dobrý rozvod je vždycky lepší než špatné manželství“

Edward Teyber

Rodina je nejen základ státu, rodina je vším pro každého z nás. I když si tuto skutečnost mnoho lidí nepřipouští či si ji vůbec neuvědomuje. V současné společnosti se jedná o velmi křehkou instituci, o kterou je třeba opravdu velmi pečovat. Počet manželství je rok od roku nižší a stále více párů žije spolu pod jednou střechou, aniž by byli oddáni. Nevidí v tom žádný přínos či důvod udělat tento krok a přistoupit k sňatku a manželství. A jak je vidět v dnešní společnosti, ani příchodem dalšího člena rodiny se tato skutečnost moc nezmění. Spíše je to tlak okolí, nejbližších, či partneři postupem času sami dospějí k tomuto činu, neboť si uvědomují zodpovědnost za sebe, partnera i případné děti.

Rozvodovost byla v České republice v roce 2012 nižší o 1 700 rozvedených manželství, a to 26 402, z toho bylo 57,5 % rozvedených s nezletilými dětmi. Otázkou zůstává, zda je důvodem nižší počet manželství a života pod jednou střechou, či nikoliv. Dle statistiky se na rozvodovosti podílí nejčastěji a v poslední době ve větší míře používané spojení: obecné příčiny – rozdílnost povah, názorů a jiné (dříve formulované jako alkoholismus, nevěra, sexuální neshody, trestný čin apod.) V posledních letech je rozvod naprosto běžný, stále více lidí se nad tímto faktem již nepozastavuje a neřeší jej, tak jako tomu bylo v minulosti.

Téma bakalářské práce jsem také zvolila vzhledem ke zkušenostem s rozvodem mých rodičů i svým vlastním. Jsem matkou samoživitelkou čtyřletého syna a i moji rodiče se rozvedli, když mi bylo třináct let a mladší sestře devět let. Cílem bakalářské práce je zjistit, jak hodnotí rozvod rodičů a jeho důsledky pro další život dětí, nyní již dospělí jedinci, kteří sami zakládají rodinu. Vzhledem k cíli byl zvolen kvalitativní přístup a pro získání co nejúplnějších dat byla použita metoda hloubkového rozhovoru.

2. TEORETICKÁ ČÁST

2.1 Rodina

2.1.1 Definice rodiny

Rodina by měla být specifickým a přirozeným prostředím pro každého z nás. V ideálním případě by nám měla poskytovat pocit bezpečí, jistoty a spokojenosti, který nejvíce pochází od matky a přináší nám lásku, respekt a podporu. Vcelku je to to nejcennější co máme, jsou to lidé kolem nás, které máme rádi. Bez rodiny si člověk uvědomuje, že se v životě nic jiného nepočítá, a proto je pro nás velmi důležitá a významná.

Definice pojmu rodina je nepřehledné množství. Například Dunovský, J. (1999, s. 91) uvádí: „*Malá primární společenská skupina, založená na svazku muže a ženy, na pokrevním vztahu rodičů a dětí či vztahu jej substituujícím (osvojení), na společné domácnosti, jejíž členové plní společensky určené a uznané role vyplývající ze soužití, a na souhrnu funkcí, jež podmiňují existenci tohoto společenství a dávají mu vlastní význam ve vztahu k jedincům i celé společnosti.*“ Nebo velmi podobná definice od Špaňhelové, I. (2010, s. 11): „*Společenská skupina spojená manželstvím nebo pokrevními vztahy a odpovědností a vzájemnou pomocí.*“

V současnosti dochází k postupné proměně rodiny, ženy jsou více vzdělané, snižují se rozdíly mezi mužem a ženou, oddalování mateřství, rozhodnutí se mít jen jedno dítě. „*Dlouhodobý pokles porodnosti, který je víceméně univerzálním jevem ekonomicky vyspělých, tržně orientovaných společností.*“ (Helus, 2009, s. 73), „*silící tendence odkládání početí dítěte*“ (Špaňhelová, 2010, s. 74).

V roce 1992 vyhlásilo OSN mezinárodní den rodiny, který každoročně připadá na 15. května. Rodina nám vytváří skutečný domov a dětem prostředí, kde postupně získávají zkušenosti a dovednosti. Každý máme rodinu, ať už jakoukoliv, kterou si ale nemůžeme sami vybrat.

Rodina je první skupina, se kterou se dítě setkává. V rodině se vytváří veškeré základy pro kvalitní budoucnost našich dětí. Děti, až na výjimky, vznikají z lásky a jsou jejím duchem. Teprve s nimi vzniká organizační jednotka – rodina. *„Rodina je základním životním prostředím dítěte.“* (Helus, 2007, s. 135)

Rodina – to je máma, táta a dítě. Z toho vyplývá skutečnost, že rodina se stává rodinou až příchodem dítěte na svět. Matka má být pro dítě maminkou a otec tátou. Pokud ale dítě žije jen s matkou, která mu nemůže nahradit otce, jedná se o skutečnost velmi důležitou pro vývoj dítěte. Každý zastává v rodině svou roli a otec má v mnoha ohledech odlišnou roli než matka.

„Rozvod nebo rozchod rodičů je pro dítě náročnou životní situací. Někakým způsobem je před ni postaveno a nezbyvá mu nic jiného než se s tím smířit a přijmout tuto skutečnost.“ (Špaňhelová, 2010, s. 9) I zde ale záleží na typu dítěte, dědičnosti, jeho charakteru či temperamentu. Dítě se dokáže vyrovnat se vším, i s rozvodem. A pokud rodiče dokážou dítěti zajistit i po takové události co nejvíce spokojené a šťastné dětství, tak se jedná o velký úspěch.

Dítě se ve své podstatě snaží jen opakovat model rodiny, ve které vyrůstalo, na styl života, na který bylo zvyklé. Každé dítě potřebuje lásku a péči svých rodičů, i když spolu všichni nežijí jako úplná rodina a čím víc se můžeme dítěti věnovat a sami ho něčemu naučit, tím krásnější vztah si můžeme vytvořit.

V partnerství jde vždy o kompromis. Pokud tomu tak není, můžou nastat problémy, které vyústí až k rozpadu rodiny. Než aby rodiče žili v nespokojeném manželství, raději se rozvedou. S tím, že pro výchovu dětí není zase tak důležité, zda partneři mají, či nemají formálně uzavřený sňatek, ale důležitější jsou dobré vztahy uvnitř ať již formální, či neformální rodiny, souhlasí i dětské psychologové. Pro dítě i jeho rodiče je tento rozpad náročný. Je to velká zkouška toho, co lidé dokážou vydržet, čeho všeho jsou schopni dosáhnout, překonat a zvládnout. Někteří se s touto skutečností

vyrovnávají lépe, jiní hůře. Po rozpadu rodiny se stále více v rámci možností rodiče domluví na dalších záležitostech, jako je výchově dítěte a mohou tak spolu nadále rozumně vycházet, i když mohou mít založené své nové rodiny. Hledají to nejlepší a nejšetrnější rozhodnutí pro všechny zúčastněné.

2.1.2 Rodina a její proměny

V 19. století byla rodina, institucionalizovaná manželstvím, opravdu základem státu. Jedná se o rodinu velkou, vícegenerační. Podstatou rodiny byl manželský svazek propojený s dalšími generacemi než je tomu dnes (tzn. prarodiče či praprarodiče, sourozenci a jejich děti a jiní další vzdálení příbuzní). Existovali dohazovači a zprostředkovatelé, kteří sňatky uzavírali už i v dětském věku budoucích manželů. Láska v tomto případě nehrála žádnou roli. Předem se rozhodlo o jejich budoucím povolání. Většinou převzali řemeslo či hospodaření po svých rodičích. Bylo to bráno jako samozřejmost. Figurovala zde: *„Autorita rodu, podepřená morálkou, tradičními zvyklostmi, starostí o dobrou pověst, ale také opírající se o náboženská ustanovení, vylučovala možnost rozvodu.“* (Helus, 2007, s. 138)

S nástupem velkovýroby ale dochází k přemístění obyvatel z venkova do měst a zároveň dochází k *„oslabení či rozpadu tradičních rodových svazků a omezení rodiny tradičního typu právě na její nukleární základ.“* (Helus, 2007, s. 138). Ženy se ocitly ve zcela jiném společenském postavení. Získaly přístup ke vzdělání, ke svobodnému rozhodování a možnost vybudovat vysokou odbornost, včetně prestiže a zvýšení sociálního statusu. Ještě po 2. světové válce lidé z měst jezdili vypomáhat svým příbuzným na vesnici. Osobní zájmy šly stranou, neboť bylo třeba shromážděný majetek nadále zvelebovat, budovat. V tomto období si začínají lidé nacházet své vlastní povolání, mohou se svobodně rozhodnout, koho si vezmou za manžela/manželku. Nese to s sebou nevýhody, jako je velká zodpovědnost.

Z velké rodiny se stává rodina s citovou blízkostí, tzn. intimně vztahová. Žena a muž se sami rozhodli stvrdit svůj vztah ve svazek manželský a počít dítě. Děti stvrzovaly jejich rodinnou úplnost. Jsou spojeni láskou, vzájemně se podporují. „*Vymanění z pout tradice, zvyků, závazků, majetku.*“ (Helus, 2007, s. 139) Stranou jdou hodnoty, majetek rodiny či věno. Před vším má přednost dítě, radost z jeho příchodu, intimity tzn., že přichází nárůst porodnosti.

V 60. letech 20. století dochází ke změně, zjištění, že dítě není všechno. Nastává krize. Rodina začíná dávat přednost materiálnímu zabezpečení a zlepšení životních podmínek. Ženy jsou stále více zaměstnány a muži se musí podílet na chodu domácnosti. Dochází zde ke zrovnoprávnění pohlaví, k emancipaci žen. Na základě tohoto vývoje přichází obrovský pokles porodnosti i uzavírání sňatků. Jedná se o jev, který autoři nazývají příznaky krize rodiny. Svazků, které nejsou stvrzena manželstvím, přibývá a to nejen u bezdětných párů. Narůstá počet druhých a případně třetích manželství. Stále více dětí žije v rodinách jen s matkou, v různorodém prostředí, které se proměňuje během životních událostí. S otcem se dítě vidá nepravidelně, nastupují zde nevlastní sourozenci, jejich zvykání si na ně a případné konflikty nejen s nimi, ale i s nevlastními rodiči. Do rodiny více vstupují přátelé, známí a kolegyně/kolegové. Vztahy i společnost jsou velmi rozporuplné.

Mladým lidem dítě zasahuje do kariéry. Chtějí držet krok s ostatními, cestovat, poznávat svět, zdokonalovat se v práci, vybudovat si domov a vydělat si na něj. Mít volný čas jen pro sebe a své zájmy. Dochází zde k zásahu do ekonomické oblasti. Dnešní doba je rychlá a nekompromisní. Žena je vystavena tlaku okolí, manžela. „*Klade si otázky, zda obstojí, zda si ho udrží.*“ (Helus, 2007 s, 144)

2.1.3 Rodina v české společnosti

Z důvodu totalitního režimu v Československu v letech 1948 až 1989 dochází ke zpoždění trendů o jednu generaci oproti západním zemím. Jak čas plyne, je tempo

těchto trendů doháněno. Mění se počet rodinných domácností a nastupuje více jednočlenných domácností. Narůstá počet neúplných rodin. „*V čele takové domácnosti je v 85% případů žena.*“ (Helus, 2007, s. 146) Ženy často žijí v domácnosti svých rodičů, neboť se z ekonomických důvodů ocitly v bytové tísní. V 70. letech dochází k nárůstu porodnosti, která končí počátkem 80. let, tedy velmi rychle. Stoupá počet matek prvorodiček, kterým je více než 30 let. Zvyšuje se podíl rozvodovosti. Rozvod je brán jako další alternativa ve vztazích. Mění se i situace dětí v rodině. „*Mnoho z nich žije s matkou a jejím novým manželem, případně s dalším dítětem/polonevlastním sourozencem, který se z toho svazku narodil.*“ (Helus, 2007, s. 148)

2.1.4 Funkce rodiny

Rodina má mnoho funkcí. Tyto funkce mají obrovský význam pro zdravý vývoj dítěte. Všechny níže uvedené funkce jsou označovány pro rodinu úplnou - funkční. Každý autor, zabývající se rodinou, jejími druhy, typy, funkcemi a jiné, má různý pohled na danou tematiku. Mezi nejdůležitější základní funkce patří zejména:

Biologicko-reprodukční: „*Někdy se označuje jako sexuální funkce.*“ (Dunovský, 1999, s. 92) Dítě dává člověku naprosto nové zkušenosti, přináší mu změnu v jeho stylu života i jiný každodenní režim a samozřejmě změní i vztah mezi partnery. „*Dítě činí z muže a ženy otce a matku – znamená to, že se osvědčili v jedné z nejdůležitějších přírodních funkcí, totiž ve funkci rozmnožovací.*“ (Matějček a kol., 1977, s. 72) Jedná se tedy o rozmnožování, vznik nového života, porod a tím i pokračovatele rodu či dědice. Dítě je v neustálém kontaktu se svými rodiči, které dobře zná a cítí se s nimi v bezpečí, tedy doma. Vytváří se zde optimální podmínky pro dítě. Dle Plaňavy je tato funkce tou nejzákladnější: „*Utvořit, udržovat i uhájit relativně bezpečný, stabilní prostor a prostředí pro sdílení, reprodukci a produkci života lidí.*“ (Plaňava, 1998, s. 16)

Ekonomicko-zabezpečovací: „*Nevztahuje se jen na dítě v rodině, vztahuje se na všechny její členy.*“ (Dunovský, 1999, s. 92) Přináší nejenom hmotné (materiální)

zabezpečení, jako je bydlení, strava, oblečení, koníčky a jiné, ale i zajištění podmínek pro život, pro budoucnost svou a našich dětí. Má přinášet určité jistoty i po duchovní stránce.

Emocionální: „*Emocionalita zajišťuje harmonický život rodiny i pocit celkového uspokojení a životního naplnění pro všechny její členy.*“ (Dunovský, 1999, s. 93) Rodina vytváří vztahy uvnitř rodiny, kouzlo domova, pohodu, klid, spokojenost, ale i přístav, kam se všichni velmi rádi vracíme. A čím jsme starší, tím více to dokážeme ocenit a vážit si ji. Vztahy v rodině jsou velmi křehké, citlivé a je třeba o ně s náležitou péčí pečovat.

Socializačně-výchovná funkce: umožňuje bezproblémový přechod z rodinného prostředí do okolního světa – zajištění, aby dítě obstálo ve společnosti, jako je školka, škola, zájmové kroužky apod. Jedná se tedy o začleňování do společnosti, mezi své vrstevníky. „*Spočívá v opravdovém zájmu o dítě a kvalitní péči o ně, v jeho výchově, v jeho přijetí, jaké je.*“ (Dunovský, 1999, s. 93) Pro děti jsme jejich vzorem - děti nás velmi napodobují, aniž by si to uvědomovaly, a proto jim máme být co nejlepším příkladem k předávání zkušeností a věnovat jim svůj volný čas, aby se co nejvíce rozvíjely a poznávaly svět.

Ochranná a domestikační funkce: jedná se o pečovatelskou funkci, to je zajišťování životních potřeb, spoluúčast na zdravotní péči; vytváření zázemí, pocitu, že někam patříme, že se o nás někdo stará, strachuje se, myslí na nás apod.

Rekreační a regenerační funkce: rodina a její náplň o volném čase, jak ho tráví, jak ho naplňuje (koníčky, sport, pravidelné návštěvy rodinných příbuzných atd.) Členové rodiny by si měli užívat jeden druhého, aby měli na sebe milé vzpomínky a o čem si v budoucnu jednou vyprávět. Zároveň je ale třeba, aby si každý dopřál své já, aby byl sám se sebou a pak se mohl těšit na společně strávený čas. „*Jsou-li v rodině dva dospělí*

vychovatelé, žena a muž, je pravděpodobné, že budou mít dohromady širší rozpětí zájmů a zálib, dovedností a znalostí než každý z nich zvlášť.“ (Matějček a kol., 1977, s. 62)

2.1.5 Typy rodiny

Rodina je základní společenská instituce všude se vyskytující, která se od nepaměti mění, vyvíjí, prochází různými změnami, může mít různý počet členů. V naší společnosti existuje mnoho typů rodin a jsou na to i různé pohledy. Ne každá rodina je ideální, je více těch, které mají různorodé problémy, které jdou vyřešit jednoduše, ale i pomocí odborníků. Mezi typy rodiny rozdělené dle funkčnosti patří zejména:

Rodina úplná - funkční: *„Je v ní zajištěn dobrý vývoj dítěte a jeho prospěch.“* (Dunovský, 1999, str. 106) Jedná se o takzvaný vzor rodiny, který by měl převládat a měl by být samozřejmostí. Neměl by to být jen ideál, ale skutečnost. Tato rodina zajišťuje podmínky pro kvalitní plnohodnotný život.

Funkční s přechodnými problémy: v každé rodině mohou nastat krizové situace (úmrť, živelné pohromy apod.), ale rodina se s tímto problémem dokáže vyrovnat. *„Vyskytují se u nich závažnější poruchy některých nebo všech funkcí, které však vážněji neohrožují rodinný systém či vývoj dítěte.“* (Dunovský, 1999, str. 108) Rodin s přechodovými problémy je vesměs většina. Členové rodiny berou v potaz případné ohrožení funkcí rodiny a svým jednáním se je snaží ovlivnit a dát do pořádku. S odstupem času vzniká pocit, že všechna těžká období jsou pro něco dobrá. Mezi přechodné problémy rodiny patří například špatná finanční a bytová situace, krize ve vztahu nebo problémy s dětmi, ať už se jedná o nemoc či dospívání apod.

Problémová rodina: je typem rodiny, která má již problémy v plnění svých funkcí, na které sama nestačí a je v jejím zájmu vyhledat odbornou pomoc. Problémy jsou vyřešeny pouze dočasně a rodina nejčastěji končí jejím rozpadem.

Dysfunkční rodina: „*Některé z funkcí rodiny jsou vážně a dlouhodobě narušeny, rodině samotné se situace natolik vymkla, že děti jsou vážně ohroženy.*“ (Helus, 2007, s. 152)

U této formy rodiny je třeba zásah zvenčí. Sama už není schopná si pomoci, ale odbornou pomoc nedokáže správně využít. Jedná se o rodinu, která neplní některou ze svých základních funkcí. Je zde narušeno rodinné klima velmi důležité pro výchovu dítěte, na které rozpad rodiny zanechá následky.

Z. Helus (2007) rozděluje dysfunkční rodinu dle charakteru problému na: nezralou rodinu příliš mladých rodičů, kteří řeší především problémy související s hledáním sebe samých a svého místa ve světě. „*Často se pak stává, že narozené dítě je pro jejich vzájemný vztah nikoli spojujícím, ale spíše rušivým živlem.*“ (Helus, 2007, s. 153) Dále na přetíženou rodinu, kdy každý má jiný práh přetíženosti. Co je pro jednu rodinu krátkodobá krize může pro druhou rodinu znamenat bezradnost a skutečné vyčerpání. Přetížeností rozumíme nejruznější konflikty v rodině, případnou nemocí v rodině, citovým strádáním či bytovými a ekonomickými problémy. „*Rodiče mají o výchovu dítěte upřímný zájem, záleží jim na vzorné péči o ně, milují je. Často mají nadprůměrné vzdělání. A přesto dítě strádá.*“ (Helus, 2007, s. 155) Dále na ambiciózní rodinu, kde rodiče dávají přednost sobě před vlastním dítětem. Věnují se svým hodnotám, rozvoji, uplatnění v zaměstnání. Dle jejich slov se svým dětem obětují, obdarovávají je, ale děti jsou zhýčkané. Perfekcionistická rodina vyžaduje po svém dítěti vysoké výkony, bez ohledu na jeho možnosti, zájmy a schopnosti. Autoritářská rodina se vyznačuje zákazy a příkazy. Dítě se v této rodině nemůže samostatně rozhodovat, nést za své činy odpovědnost. Může zde docházet k frustraci. Rodina rozmazlující (též označovaná jako ochranářská) se snaží dítěti dát za pravdu, vždy mu vycházet vstříc. Má tři formy: útočnou, kdy rodič své dítě obhajuje; soucítící, kdy se k dítěti přimknou, jsou spolu zajedno a poslední formou je služebná, kde se z dítěte stává nadřazený nad svými rodiči. Rodina liberální a improvizující se vyznačuje nedostatkem jasných cílů pro dítě, je bez řádu, které má mnoho volnosti. Předposledním typem dysfunkční rodiny je odkládající rodina, která přenechává výchovu prarodičům a jiným dalším příbuzným či známým. Dítě může být zmatené, má narušený vztah ke svému

domovu, ke svým věcem. Posledním typem je rodina disociovaná, kde jsou vážně porušeny vnitřní i vnější vztahy v rodině, které jsou důležité pro dobře funkční rodinné prostředí.

Rodina afunkční: *„Poruchy jsou tak velkého rázu, že rodina přestává plnit svůj základní úkol a dítěti závažným způsobem škodí či dokonce ohrožuje v samotné existenci.“* (Dunovský, 1999, s. 109) Tato rodina už neplní žádnou ze svých základních funkcí. Patří sem psychické a fyzické týrání – emoční a socializační problémy z toho plynoucí apod. Dítě a rodina jako taková už není pro jejich členy na prvním místě. Nemá žádné vyhlídky ve zlepšení budoucnosti. Ukončení rodiny, případné zbavení rodičovských práv je řešeno rozhodnutím soudu.

2.1.6 Role jednotlivých členů rodiny

Rodiče se učí svým rolím automaticky, přirozeně a nesou *„odpovědnost za jeho další příznivý vývoj ve zdravou, silnou, zdatnou osobnost.“* (Dunovský, 1999, s. 214) Rodina učí dítě sebe sama vnímat jako dívku či chlapce a tomuto napomáhají právě role – vzory v rodině.

Role matky: *„Dítě si odnáší model ženské role do svého dalšího života.“* (Špaňhelová, 2010, s. 19) Matka je v rodině vším, je vychovatelka, pečovatelka (tato role je náročná po psychické stránce), vytváří vzhled domova, rodinnou atmosféru a harmonii. *„Pečuje o tělesné blaho dítěte, je pro ně ochranou v nemoci, mazlí se a svěřuje se jí se svými těžkostmi.“* (Matějček a kol., 1977, s. 33) Na rozdíl od otce se o dítě více zajímá, víc si s ním povídá, jak tráví čas, co celý den dělal a s kým a mnoho jiného. Matka více žádá, je ta laskavější na rozdíl od otce. Pro dítě je matka ta nejkrásnější. Je na své dítě hrdá. O své dítě pečuje ve zdraví i v nemoci. Dítě musí být součástí světa matky, ale ne v centru její pozornosti. Je špatně, pokud všechnu svou sílu, energii a čas věnuje jen dítěti. Ženy – matky, jsou v současné době emancipované, studují, stále více z nich pracují oproti minulosti a zároveň k tomu vychovávají děti. *„Matka se vlastně stále*

připravuje na den, kdy se dítě pustí samo do života bez její ochrany.“ (Matějček a kol., 1977, s. 47) Žena má být maminkou, ale i osobou myslící, to je s vlastními názory, za něčím si stojí, za něco odpovídá, ale i skvěle vaří, doma má naklizené. Do toho je zaměstnaná žena v pracovním procesu a zároveň je manželkou a milenkou svému muži.

V prvním roce života dítěte je to převážně matka, která se o dítě stará. Dává mu důvěru, má tzv. mateřský instinkt. Buduje v dítěti takové vlastnosti, které mu pomohou v dospělosti uplatnit se v mezilidských vztazích. Více si váží života, jsou sebejistější, elegantní, energetické, obětavé, ale také milující a přísné. Za své dítě mají zodpovědnost, musí umět řešit problémy na rovinu. Jsou zodpovědné za svůj život, protože mají na starosti další, a to svého dítěte. *„Matky dávají dětem pocit bezpečí a otcové je vybízejí k riskování.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 98)

Role otce v rodině je podobná matce a zároveň odlišná. Otec má pro své dítě nezastupitelnou roli. Je hlavou rodiny, ochránce, autorita, finanční opora - a na ženě bylo a je výchova dítěte, díky tomu má otec jiný vztah s dětmi než matka. Otec rozkazuje, bývá ten přísnější, razantnější, vyšší autorita. Pro dítě je otec ten nejšikovnější. Nestráví s dítětem tolik času jako matka, ale o to víc a intenzivněji se mu pak má věnovat i po krátkou dobu, kdy spolu tráví volný čas. Hraje si s ním, ukazuje mu své záliby a koníčky. Bere ho s sebou tam, kde i jemu je dobře. Ovlivňuje vývoj dítěte a podílí se na vytváření budoucí sexuální role. *„Otec má větší smysl pro zábavu.*“ (Matějček a kol., 1977, s. 33) Po narození novorozence bývá otec stranou. Žena může mít pocit, že se dokáže o dítě lépe postarat než její manžel. Mnoho otců se na výchově příliš nepodílelo a tak neměli vzor v péči otce o syna, která jim chybí a neumí si s novorozencem poradit na rozdíl od žen, které k tomu byly vedeny. Staraly se např. o mladšího sourozence. Otcové tak tráví více času v zaměstnání, aby nahradili absenci příjmu matky. Je potřeba přítomnosti otce z důvodu plnění otcovské role a budoucího vzoru pro dítě (chování u chlapců a psychologické problémy dívek).

Role dítěte: chce být přijato, pochopeno, podporováno takové jaké je. Dítě od matky kopíruje, co a jak dělá, jak mluví, co říká, postupně i její názory. „*Každé dítě je sobecké, je to jeho přirozená vlastnost.*“ (Matějček a kol., 1977, s. 48) Chce mít rodiče jen a jen pro sebe, umí žárlit na své sourozence a také být tvrdohlavý a neústupný vůči ostatním členům rodiny. Mělo by být přijímáno a podporováno takové jaké je. Děti rády kopírují jednání svých rodičů již od útlého věku – jednoduché pohyby rukou, snaha o první slova nebo zvuky, první úsměv apod. Dítě tedy svou přítomností rodinu obohatí, stmelí ji a podnítl její rozvoj. Dítě je spjato celých 9 měsíců s matkou, která se o něj po narození stará, uspokojuje jeho základní potřeby.

Role prarodičů: jsou důležití, ale nemají takovou autoritu jako rodiče. Zapojují se do rodinného života svých dětí, protože mají zájem trávit čas se svými vnoučaty. Většinou se zde projevuje rozpor v názorech, neboť se jedná o jinou generaci, která žila v jiné době. Babička a děda jsou v životě dítěte hned po rodičích další velmi důležité osoby, kde můžou najít také své útočiště obzvláště v případě rozchodu rodičů. Prarodiče si vnoučata více užívají než vlastní děti, nejsou s nimi v 24 hodinovém kontaktu a o to víc se na sebe těší a mají radost ze společně strávených chvil. Mají odstup a nadhled oproti rodičům dítěte. Předávají jim své zkušenosti, vypráví historii jejich rodiny, zážitky, dělají spolu jiné věci, než se svými rodiči, dávají jim svou lásku.

Role sourozence: Příchodem sourozence nastává pro rodinu další zátěž. Nejvíce pro prvorozené dítě, které se musí na příchod sourozence připravit. I pro rodiče může být toto období obtížné, i když se jedná pouze o přechodnou dobu. Sourozenci mají mezi sebou vzájemný vztah, který má svůj vývoj. Musí se jeden druhému přizpůsobovat, vzájemně se tolerovat, ale i naučit se prohrávat, vyjednávat, vytvářet si své vlastní teritorium. Dítě si tímto rozvíjí svoji inteligenci. V neposlední řadě sourozenci utváří vztah k druhému pohlaví.

2.2 Výchova v rodině

2.2.1 Definice výchovy

Výchova jako taková, má mnoho definic. V současné době rozumíme pod tímto pojmem nejen „*záměrné (tj. cílevědomé, směřující k určitému výchovnému cíli) působení na vychovávané, ale i vzájemné působení vychovávajících a vychovávaných. Je to působení užívající určitých výchovných prostředků a metod založených na zkušenostech a tradici.*“ (Čáp, Mareš, 2001, s. 247 a 248) Výchova probíhá prostřednictvím vzájemné komunikace v rodině. Jedná se tedy o ovlivňování rodičů a dětí navzájem, kdy i děti při každodenním kontaktu dokážou formovat své rodiče, vyvíjet je a měnit, a to již od jeho narození. Výchova je složitá, náročná a velmi důležitá. Ale při výchově platí, že když dva dělají totéž, není totéž (každý jsme svým způsobem odlišný, individuální a jakákoliv akce vyvolá určitou reakci).

Výchova je tedy to, co předáváme našim dětem a velký předpoklad dobré výchovy je kladný vztah mezi rodiči (ať spolu žijí v jedné domácnosti či nikoliv). „*Základní výchovný úkol připadá rodině, ideální je, pokud všichni vychovávají jednotně.*“ (Matějček a kol., 1977, s. 29) Při výchově tedy vzniká mnoho rozporů, které můžou mít v některých rodinách fatální následky, a proto je třeba, aby se rodiče co nejvíce snažili vzájemně se domluvit na způsobu výchovy v zájmu zachování klidných vztahů mezi oběma rodiči a dítětem.

Dítě má vyrůstat v harmonii a momentální stav harmonie je štěstí, a proto je pro něj důležitá pevná a spokojená rodina, kde si všichni rodinní příslušníci navzájem odpouští své chyby, respektují se, zachovávají mezi sebou slušnost a platnost dohod. Je také třeba dětem pozorně naslouchat, aby to posilovalo jejich důvěru v rodiče.

„*Vychovat dítě a postavit je do života je zcela přirozená věc, povinnost člověka*“ ale ne tak, aby tato vazba byla přemrštěná. (Matějček a kol., 1977, s. 47) Mnoho rodičů dnes

vychovávat děti s přehnanými nároky. Už sama o sobě má škola na děti větší nároky, děti v ní tráví delší čas oproti svým rodičům a o svém volném čase chodí téměř každé odpoledne na různorodé kroužky a děti jsou pak unavené, bez energie. Oproti tomu je mezi námi takový typ rodičů, který se dětem prakticky nevěnuje, jen v nejdůležitějších oblastech.

Pokud chce být rodič důsledný, musí být hlavně přísný sám na sebe, protože je to on, kdo jde příkladem. A rodiče nechtějí, aby děti opakovaly jejich chyby. Když jim vštípíme základní pravidla a budu je vyžadovat, dítě to pochopí.

Výchova je vzájemné učení dětí a jejich rodičů. Zkušenost s výchovou je nepřenosná, každý si to musí odžít. Nemá žádná pravidla, takže je zcela na rodičích, kteří jsou za výchovu svých dětí zodpovědní. *„Dítě se učí z lásky rodičů příkladem a napodobováním.“* (Špaňhelová, 2010, s. 15) Výchova není nejjednodušší. Vyžaduje mnoho času a trpělivost. Ne vždy se povede dobře hned napoprvé. Nejdůležitější jsou první roky života dítěte přibližně do jeho pěti let věku, protože dítě se ještě cítí chráněné a v bezpečí. *„Výchova je zajisté velice složitý proces, v němž se vzájemně ovlivňují ti, kdo vychovávají, i ti, kdo jsou takzvaně vychováváni. Základem je vztah vzájemné důvěry a náklonnosti, jinak řečeno lásky.“* (Matějček a kol., 1977, s. 53)

Výchova obohacuje dítě o citové pouto ať už v domácím prostředí se svými členy rodiny nebo v širším okolí, jako je školní a společenské prostředí. Vychovatelé nejsou jen rodiče či prarodiče, ale i škola či zájmová zařízení.

2.2.2 Význam a vliv výchovy

Pokud chceme, aby dítě bylo šťastné, je třeba věnovat mu svůj čas. Jeho osobnost a schopnosti se utvářejí na základě vztahu s člověkem, který o ně pečuje. Výchova rozvíjí vrozené schopnosti dítěte, neboť se jedná o celoživotní proces. Výchova motivuje, realizuje, ovlivňuje. Každé dítě má nárok na pozornost a péči, mít prostor pro

radost, spokojenost a uvolnění. Dětem je třeba dávat lásku, pocit svobody, jedinečnosti, aby byly samostatnější, sebevědomější a šťastnější. Měli bychom je motivovat k lepší víře v sebe sama.

Každá výchova má nějaký výsledek, který sledujeme v projevu dítěte, v jeho charakteru, v hodnotách. Zde se projevuje zpětná vazba, úsilí, které rodiče do dítěte věnovali. Každodenní snaha a píle přináší výsledky, protože rodičovskou výchovu nic nenahradí. Je tedy třeba předat potomkům co nejvíc vlastních zkušeností, čerpat to nejlepší ze sebe, stát si za svým. Takové vzdělání má hořké kořínky, ale sladké ovoce. Dostatečně důsledná výchova vede dítě k samostatnosti, dodržování základních návyků (ať už hygienických či etických), naučí ho žít v kolektivu. „*Příklad dávají rodiče ve stylu vzájemného chování.*“ (Špaňhelová, 2010, s. 24) To, jak jednou budou vychovávat naše děti jejich děti, budou ať vědomě či nevědomě, činit stejně tak jak byly ony vychovávány svými rodiči.

Dítě se cítí spokojené a šťastné, když je okolo něj méně stresu, méně problémů a neřeší nesplněné sny svých rodičů. „*Je proto vhodnější usilovat o to, aby dítě žilo v takovém prostředí a v takové atmosféře, kde by nepřítomného rodiče postrádalo co nejméně.*“ (Matějček a kol., 1977, s. 33) Člověk, který je sám sebou, nemá potřebu se nad nikoho povyšovat ani se před nikým ponížovat, je člověk spokojený. Rodiče mají poskytovat svým dětem silnou citovou podporu, protože vztah mezi dítětem a rodiči je ten nejhlubší, jaký kdy zažijí. Mají mezi sebou velké pouto, dokážou se vcítit jeden do druhého. Potřebují bezpečný přístav, kde nejsou zatahovány do konfliktů.

Rodiče tedy pomáhají dítěti, aby z něho vyrostla dospělá, samostatná a nezávislá osobnost. Formují jeho osobnost. „*V každém vývojovém období si dítě osvojuje nejenom nové poznatky a zkušenosti, ale i nové pracovní techniky, způsoby myšlení a nazírání, které vždy vyrůstají z poznatků dříve získaných.*“ (Dunovský, 1999, s. 160)

2.2.3 Styl rodičovské péče

Rodičovská péče je v každé rodině jiná. Počínaje jednou rodinou, dále národností a konče celosvětově. Všichni máme určité tradice, zvyky, rituály, které se přenášejí z jedné generace na druhou. Záleží na osobnosti vychovatele i vychovávaného. Jedná se o ovlivňování rozvoje chování dítěte. Od první poloviny 20. století je známé typologické rozdělení stylů výchovy (Kurt Lewin 1939), které popisuje autokratický, liberální a integrační či demokratický styl. Toto pojetí opomíjí význam emočního vztahu rodičů k dětem, a proto se objevují nové přístupy (E. S. Schaeffer (1959) či manželé Tauschovi (1977)). V současné době se využívají styly rodičovské péče, které vymezují dvě na sobě nezávislé dimenze (dimenzi emočního vztahu a dimenzi řízení) a naznačují význam emočního vztahu dospělých k dětem, tak i způsob kladení nároků a požadavků a jejich následné kontroly – tedy výchovný styl. Tyto dimenze se podílejí na různých formách způsobu výchovy a tím na charakteru i kvalitě vzájemných interakcí a vztahů dospělých a dětí. Mezi ně patří např. model čtyř stylů výchovy (D. Baumrind, E. E. Maccoby, 1983) nebo u nás vytvořený model dvanácti polí způsobu výchovy (Čáp, 2001).

Model čtyř stylů výchovy: *„Rozlišujeme dvě dvojice protikladných komponentů výchovy: kladný a záporný, požadavků a volnosti. Ty se vzájemně kombinují.“* (Čáp, 1993, s. 335) Prvním stylem je autoritářský styl, který je charakteristický svojí náročností, kontrolou a zároveň odmítajícím postojem rodičů, neboť nerespektují přání a potřeby dítěte (např. rodiče vyžadují od dítěte nejlepší výsledky, ale nepomáhají mu). Druhým stylem je autoritativně vzájemný styl, kdy rodiče jsou taktéž nároční a kontrolující, ale projevuje se u nich laskavost, akceptují přání a potřeby dítěte (např. rodiče kladou nároky na školní výsledky dítěte, ale zároveň dítěti pomáhají, podporují ho). Třetím stylem je zanedbávající styl, který je charakteristický lhostejností rodičů k dítěti. Rodiče nekladou na dítě žádné nároky, neprojevují dostatečný zájem o dítě a jeho rozvoj. Mohou být dokonce až citově chladní či odmítající. Posledním stylem je shovívavý styl, který je charakteristický emoční podporou a porozuměním, přijímá dítě

takové, jaké je. Jsou na něj kladeny malé nebo žádné požadavky a tím i málo vymezené hranice.

Model dvanácti polí způsobu výchovy: Rozděluje se podle emočního vztahu k dítěti, kdy rodiče v různé míře dítě přijímají, projevují mu lásku a kladné citové vztahy, ale také mohou projevovat citový odstup, odměřenost až odmítání dítěte. Rozděluje se na kladný (či až extrémně kladný) emoční vztah, střední emoční vztah (jsou zde relativně vyrovnány kladné a záporné komponenty), a záporný emoční vztah (převažují zde záporné komponenty).

A podle stylu řízení, kdy jsou na dítě kladeny určité nároky, požadavky a dospělým je určováno, zda a jak budou tyto požadavky kontrolovány. Způsob kladení, stupeň kontroly či rozsah požadavků vytváří základní formy řízení v rodině, kterými jsou silný, střední, slabý a rozporný styl. Silný styl řízení je tvořen požadavky, úkoly, nároky a důslednou kontrolou. Střední styl řízení je typický přiměřenou mírou požadavků i jejich kontrolou. Slabý styl řízení je charakteristický minimem požadavků a úkolů bez důslednější kontroly. Poslední formou je rozporný styl, který je typický množstvím požadavků bez potřebné kontroly.

Styl rodičovské péče dle K. Lewina (Čáp, Mareš, 2001) se dělí na:

Autoritativní (autokratický, dominantní) styl – tato výchova je charakteristickým systémem cukru a biče - častými příkazy, rozkazy, zákazy, tresty, pevnými a neměnnými pravidly. Jedná se o uplatnění moci dospělého a je jasně daná. Dítě nemá prostor pro samostatnost, seberealizaci. Podřizuje se autoritě a je nuceno k bezpodmínečné poslušnosti. Rodiče mají stanovená jasně daná pravidla, která se musí dodržovat. Děti jsou při této výchově více úzkostné, nesamostatné či agresivní.

Demokratický (sociálně integrační) styl - je považován za nejvhodnější, neboť respektuje dětskou důstojnost. Můžou sami rozhodovat, ale zároveň se naučit přijímat

i následky (spolupráce). Děti mají přiměřenou volnost. Snaha o svobodu, harmonii a celkově rozvoj dětské osobnosti.

Liberální (slabý) styl výchovy je opakem autoritativního výchovného stylu. Vyznačuje se volností, svobodou a téměř žádnými požadavky. Je to tedy výchova bez ohraničení, bez mantinelů. Rodiče při tomto stylu výchovy nemají přehnané nároky na své děti a vyhýbají se konfliktu s nimi. Takto vychované děti mají problémy, protože u nich existuje mnohem větší pravděpodobnost s dodržováním pravidel. Při slabém vedení (liberálním vedení, liberální výchově) vychovatel řídí děti málo nebo vůbec ne. Neklade přímo požadavky. Pokud vysloví požadavek, nekontroluje a nepožaduje jeho důsledné plnění.

2.2.4 Sociální vývoj dítěte v rodině

Vývoj dítěte probíhá od prenatálního období až do dospělosti. Každé dítě má různě odlišné vývojové tempo. Tento vývoj začíná vznikem vlastní identity, postupným začleňováním do sociálních rolí a přijímáním rodičovských vzorů až po osamostatnění a vznik dospělého jedince, který se vydává na „cestu do světa“. *„Během vývoje k dospělosti existují období, kdy dítě potřebuje víc nepodmíněnou náruč matky a kontakty s otcem nijak zvlášť nevnímá. V jiných obdobích naopak potřebuje pevnou, laskavou a vyžadující přítomnost otce, kdežto matku může docela dobře postrádat.“* (Trapková, Chvála, 2004, s. 110)

Proces sociálního vývoje dcery (sociálního porodu, jak uvádí Trapková, Chvála) prochází nejdříve jejím sblížením s matkou. Matka, nejvhodnější osoba, uvádí svou dceru do světa žen. Dochází k proměně nejen její, ale i dcery. *„Matka se musí rozloučit se vším, co jí bylo milé na dítěti.“* (Trapková, Chvála, 2004, s. 113) Z dívky se stává žena, mění své názory, styl, vztahy i pohled na muže. Vyvíjí se i v sekundárních pohlavních znacích, kdy matka může na základě této změny popírat vlastní stárnutí a cítit úzkost z následného opuštění, může nastat tzv. syndrom prázdného hnízda.

Po této fázi nastává fáze odklonu od matky směrem k otci. Mezi dcerou a matkou nastane krize. Dcera musí experimentovat „*s tím, co by si od rodičů chtěla vzít na cestu do vlastního života a jaké hodnoty, odlišné od starších generací, bude sdílet se svými vrstevníky.*“ (Trapková, Chvála, 2004, s. 116) V tomto období se má matka začít věnovat sama sobě, svým zájmům a volnočasovým aktivitám. Matka nemá blokovat dceři cestu k otci. Otec se může cítit ostrčený. Je pro něj nepříjemné, když nemůže v této situaci svými činy okolnosti změnit. Dle Trapkové a Chvály (2004) je toto období v rodinách nejobtížnější a nejcitlivější.

V předposlední fázi dochází ke sblížení dcery s otcem. Otec se „*pevně a s láskou ujme obou, každé jiným způsobem.*“ (Trapková, Chvála, 2004, s. 118) Matce i dceři dá najevo, že je má obě stejně rád a věnuje se jim stejně, aby nedošlo k jejich vzájemnému žárlení. Dcera nejdříve svého otce vnímá jako toho dalšího, vzdálenějšího, přísnějšího, ale postupem času vnímá to, že ji otec bere jako ženu, a to mužským pohledem.

Poslední fází je odklonu od otce k samostatnosti. Samozřejmě že i v tomto období může docházet k rozlukám a krizím. Rodičům nastává společná fáze stárnutí a budoucí očekávání vnoučat. „*Otec je pro dceru tím nejbezpečnějším mužem, kterého nebudou přitahovat její tělesné tvary. Jedině tak ji otec vyprovodí jako vztahově zralou a sexuálně připravenou do náruče prvního milence.*“ (Trapková, Chvála, 2004, s. 120)

Proces sociálního vývoje syna začíná jeho sblížením s matkou stejně jako u dcery, kolem dvanácti let jejich věku. Uvedené období je pro syna náročnější než pro dceru. Syn prochází fází, kterou dcera zažívá až kolem šestnácti let věku. Matka o svého syna pečuje, stará se o něj, šatí ho, krmí či si spolu vypráví. Otec jej zase učí mužským záležitostem, jejich světu. Ve věku dvanácti let přichází na řadu pudy, emoce, hormonální změny, i když ty ještě fyzicky nejsou natolik patrné jako u dívek. Je důležité, když se syn může obrátit ke své matce. „*Sblížení je snazší, pokud tělesná sexualita mladého muže dosud spí.*“ (Trapková, Chvála, 2004, s. 129) Syn projevuje ke své matce náklonnost, rád si s ní povídá a ještě pořád se k ní rád přitulí jako malý

chlapec. Má-li se ale stát dospělým mužem, musí se od matky postupně odklonit. Matka ani svým fyzickým zjevem nemůže nahradit otcovskou autoritu. A proto dochází k další fázi – odklonu od matky k otci.

Syn si potřebuje zajistit své místo, najít kdo je. Nejčastěji se to projevuje kouřením, prvními zkušenostmi s alkoholem a stoupajícím podílem vlivu party vrstevníků. V horších případech drogové zkušenosti, krádeže a výtržnosti. *„Jediné, čeho je v této době opravdu potřeba, je přijetí syna otcem, ať už syn provádí cokoli. K tomu je nutné, aby byl otec skutečně dospělý.“* (Trapková, Chvála, 2004, s. 133) Z těchto důvodů musí být otec schopný a zralý muž. Musí být trpělivý i důsledný. Synové touží po otcově uznání, obzvláště v této době, *„kdy otec je ještě mnohem silnější!“* (Trapková, Chvála, 2004, s. 127)

V předposlední fázi dochází ke sblížení syna s otcem. S otcem je důležité, že spolu něco konají, prožívají, ať už při sportu, pracích kolem domu nebo jiných aktivitách. V této fázi jsou syn a otec soupeři, kteří bojují svým způsobem o matku a její přízeň. Pokud nedojde k uskutečnění tohoto kroku, mohou slabší jedinci inklinovat k fantazii, superhrdinům. Jedná se o tzv. „věčné chlapce“. Můžou se u nich objevit poruchy, jako je alergie, ekzémy, epilepsie či záchvaty, koktavost aj. *„Mužské rysy, krátké vlasy, zesílení muskulatury, zvýšený výkon a hrubý jazyk plný vulgarismů se zvýrazňují, jestliže právě to otec oceňuje a je na syna hrdý.“* (Trapková, Chvála, 2004, s. 136) Otec má svému synovi věnovat pozornost, trávit s ním volný čas. Vše pro to, aby jej syn viděl nejenom jako svého otce, ale jako dospělou osobu, která není dokonalá a má i své chyby. Díky tomu si mohou být syn a otec rovnocenní.

Poslední fází je odklon syna od otce a přijetí samostatnosti. Syn je již sebejistý mladý muž, pevný ve svých názorech. Od otce se naučil všemu potřebnému a může jít do další fáze svého sociálního vývoje. *„Směr cesty je u syna i dcery týž, ale způsob, jakým po ní postupují, se během cesty liší podle toho, zda jí prochází chlapec, nebo dívka vyplývající z jedinečnosti jejich pohlaví.“* (Trapková, Chvála, 2004, s. 112) Jak uvádí

dále Trapková, Chvála (2004), jsou jednotlivé fáze ideálem, ve skutečnosti dochází k nevyřešení oddělení syna a dcery od matky a otce. Dochází ke konfliktům, krizím či nedorozumění.

2.3 Výchova v neúplné rodině

Za každých okolností by rodiče měli vychovávat ze svých dětí spokojené, nezávislé a zdravě sebevědomé jedince. *„Výchova dítěte v neúplné rodině je „normální“ výchovou, ale děje se za ztížených okolností.“* (Matějček a kol., 1977, s. 73)

2.3.1 Neúplná rodina

Neúplná rodina je taková, kde chybí jeden její člen. Nejčastěji se jedná o otce, výjimečně o matku. Jejich nepřítomnost je nahrazována jinými členy rodiny, a to například dědečkem, strýcem, popřípadě babičkou. V dřívějších dobách, kdy byla pouze rodina úplná, dítě muselo zažít např. fyzické a psychické násilí, traumata apod. V této rodině nastává situace, kdy do ní přichází nový partner/partnerka a snaží se dítěti vynahradit biologického rodiče a může dojít k různým kolizím, jako je například rozmazlování. Důležité je i úspěšné řešení problémů, na jejichž základě vznikla neúplná rodina. Po rozpadu rodiny je vyřešení následných situací horší než při úmrtí jednoho z rodičů. V tomto případě zůstává zemřelý nadále autoritou s kladnými vzpomínkami. *„Méně výchovných problémů bývá v neúplné rodině s více dětmi. Má-li na starosti jen jedno dítě, všechno za něj udělá. Z dítěte potom vyrůstá nesamostatný, pohodlný sobec.“* (Matějček a kol., 1977, s. 32)

Neúplné rodiny existovaly v průběhu celé historie, s postupem času však docházelo k proměnám ve způsobu jejich vzniku. I v minulosti tvořily významný podíl v rámci rodinných domácností, vznikaly však především v důsledku úmrtí jednoho z rodičů a menší pravděpodobnosti opětovného sňatku ovdovělých. Výjimkou nebyly ani nemanželské děti svobodných matek. Oproti minulosti tedy došlo ke strukturálním

změnám - dnes v rámci neúplných rodin převažují domácnosti rozvedených, odděleně žijících vdaných a ženatých a také domácnosti svobodných matek, které však své mateřství vědomě plánovaly. Neúplná rodina je vystavena kulturním a sociálním tlakům.

Rodiče často po rozchodu paralyzuje pocit, že selhali. Je to ubíjení sebedůvěry, sebevědomí i celé psychiky. Vyvíjí se na ně všudypřítomný tlak, nutnost se finančně zabezpečit, strach o práci a celková nejistota. Vztahy se rozpadají kvůli nedostatku času a odlišnému sociálnímu cítění. Partneři nejsou tolik spolu, nemají společné zážitky a nemají už ani sílu mluvit o problémech. Doba se posunula, ženy jsou sebejistější a muži ztrácejí své výsadní postavení. Když ho mají, tak je často nafouklé a umělé. Všechno se teď nějak hledá. A lidi kolikrát zjistí, že je pro ně pohodlnější druhého opustit než problémy řešit. Že se s nikým nemusí hádat a že to vlastně po rozchodu taky nějak funguje. Každý máme své hranice, co je snesitelné a co už je neúnosné.

Dítě s raným traumatem si s sebou nesou nesmírně hlubokou zátěž, která ovlivňuje veškeré jejich další chování a tím i život celé rodiny. „*Věnovat dítěti ze svého volného času co nejvíce, aby fakt, že nemá druhého rodiče, nepocítilo jako újmu.*“ (Matějček a kol., 1977, s. 46) Děti z rozvrácených rodin dříve dospějí, jsou samostatnější.

Dítě získává od svých rodičů genetickou výbavu, která má vliv na jeho celkový vývoj. „*Úroveň psychického a sociálního vývoje dítěte ve většině případů odpovídá jeho věku.*“ (Dunovský, 1999, s. 160) V každém věku bude dítě na vývoj v neúplné rodině nahlížet a prožívat naprosto odlišně, neboť každý máme různé prožitky, zkušenosti, vzpomínky a tím se mění i pohled na okolní svět a názor na něj.

Dítě také ztratilo každodenní kontakt s jedním z rodičů a je to pro něj velmi náročná životní situace. Rozhoduje zde i pohlaví. Chlapci, žijící jen s matkou, se na ní více upnou, neboť jim chybí mužský vzor, se kterým by se mohli identifikovat. A tak je tomu i u děvčat.

Cílem výchovy rodičů je mimo jiné potřeba vychovat z dítěte samostatného jedince, i když nevidí každodenní model úplné rodiny, vztah mezi mužem a ženou. Můžou ale nastat situace, kdy si každý z rodičů najde nového partnera. „*Nevlastní rodič je cizinec, kterého může dítě vnímat jako vetřelce.*“ (Satirová, 1994, s. 151) Pro dítě je takto situace nová. Neví, jak se k ní má postavit. I zde opět záleží na povaze dítěte i nevlastního rodiče, jak budou spolu vycházet a komunikovat. Svět kolem je komplikovaný a výše uvedená komunikace taky. „*Mluvíme spolu proto, abychom si sdělili myšlenky, pocity i city, potřeby, přání i obavy.*“ (Plaňava, 1998, s. 167) Výhodou u dětí staršího věku je, pokud mají pár pevných přátelství a nejbližších. Mají se komu svěřit i trávit svůj volný čas.

„*Existují smíšené rodiny, v nichž jsou „moje děti“, „tvoje děti“ a „naše děti“ Taková situace jen zvyšuje pravděpodobnost problémů.*“ (Satirová, 1994, s. 156) Tyto problémy se musí co nejvíce eliminovat, aby nedocházelo k jejich narůstání. Problémy mezi dospělými se nesmí přenášet na děti. Děti by se neměly zatěžovat těmito problémy. Je zde důležité, aby všichni spolu mluvili: „*Mluvíme spolu proto, abychom si sdělili myšlenky, pocity i city, potřeby, přání i obavy.*“ (Plaňava, 1998, s. 167)

Další skupinou je neúplná rodina, která neplní své základní funkce. Zde je dítě ohroženo, ztrácí pocit jistoty a bezpečí. Může být emočně vypjaté, častěji nemocné, nevychovávané. „*Rodiče nemohou, neumějí, nechtějí dělat to, co je potřebné pro výkon rodičovské role a pro zdárný vývoj dítěte.*“ (Dunovský, 1999, s. 112)

2.3.2 Rizika výchovy v neúplné rodině

Dítě, ať chce nebo ne, se musí vypořádat s realitou, že jsou rodiče rozvedení, ale nese ji velmi těžce. Každé dítě je jiné. Některému může vypořádání a postupné smíření se s tímto faktem trvat chvíli, jinému i dva roky. „*Dítě je vystaveno citovým zážitkům, které nedokáže vnitřně zpracovat.*“ (Helus, 2009, s. 88) Pro dítě je rozpad rodiny velká událost, šok, popření. Po všech stránkách se na dítě klade velký psychický tlak a může

být ohrožen i zdravý vývoj dítěte. „*Můžeme doufat, že se dítěti uleví od tíživých hádek a že pro něj skončí zhoubný rodinný život.*“ (Helus, 2009, s. 17) Dítě tedy prochází postupně danými fázemi, se kterými se vyrovnává.

Výchova v neúplné rodině by měla co nejvíce zachovávat zvyklosti jako v rodině úplné tak, aby bylo dítě co nejméně stresované. Dítě bylo zvyklé na něco, co najednou není a musí se s tím postupně vyrovnávat a není slepé ani hluché. Největší vliv na vývoj dítěte má samozřejmě rodina, která je pro dítě vším co má a ovlivňuje jeho celkové zrání. „*Porozumění mu v jeho vývoji a potřebách a požadavcích, jež nutno včas, náležitým způsobem a s plným zaujetím pro ně je uspokojovat, rozvíjet všechny jeho schopnosti a síly.*“ (Dunovský, 1999, s. 93)

Chlapci mají po rozvodu nápadnější změny v chování, tzv. rebelují ve škole, přitahují na sebe pozornost a mají, možná i v důsledku svého chování, zhoršený prospěch. „*Děvčata, která prožila rozvod rodičů ve školním věku, jsou spíše více do sebe stažená než jejich spolužáky, jsou více úzkostná a mají mírně depresivní nálady.*“ (Matějček, Dytrych, 1999, s. 38) A pokud necítí, že jsou milována, může jim následně v dospělosti chybět sebevědomí a snadněji sáhnou k alkoholu, práškům a jiným únikům z reality.

Dívky i chlapci nejsou vůči rozvodu imunní. Prožívají své problémy, mají strach, jsou ve stresu, kterého by se měly co nejdříve zbavit. Skrývají pocity, se kterými se nedokážou vyrovnat. Můžou se cítit smutní a dokonce být i méně odolní vůči nemocem. Rozhodnutí svých rodičů si ponese celý život. Potřebují jistotu, že mají domov, rodiče, kamarády a sourozence.

Obecně se i dívky hůře vyrovnávají s příchodem nového rodiče než chlapci, kteří se této skutečnosti více přizpůsobí. Rodiče musí dát dítěti čas na zpracování faktu, že má jejich rodič nového partnera. Potřebují se s touto informací sžít, uchopit ji a až poté se s dotyčnou osobou sejit. Dítě si vytváří svoje vlastní představy, které se pak liší od reality, kterou neznají a neumění na ni patřičně reagovat. „*Dítě by mělo mít dost*

času nutného k tomu, aby si v hlavě zformulovalo nastávající problémy spojené s příchodem nové osoby.“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 55)

Po příchodu nového partnera jednoho z rodičů nastane situace, kdy se do rodiny narodí miminko nebo má najednou nového sourozence. Tato situace může být pro všechny zúčastněné buď radostná, plná očekávání, ale taky nešťastná, žárlivá. *„Sourozenecký vztah bývá konfliktní. Existuje žárlivost a rivalita.“* (Berger, Gravillon, 2011, s. 116) Dítě může závidět svému novému sourozenci pozornost rodičů, která patřila doteď jen a jen jemu. *„Při narození dítěte do nové rodiny je třeba dvojnásobné pozornosti k dětem z minulého partnerského svazku.“* (Berger, Gravillon, 2011, s. 119)

Rodiče je musí podporovat všechny stejně, nedělat mezi nimi rozdíly. Pokud se dítě lépe adaptuje, jedná se o silnou osobnost, která musela velmi záhy dospět. *„Nového partnera, obecně řečeno, lépe přijímají mladší děti, hůře starší.“* (Dunovský, 1999, s. 218) Ale každé dítě je individuální, takže i v tomto případě platí, že výjimka potvrzuje pravidlo. *„Jedinou osvědčenou zásadou je dopřát věcem čas a nespěchat.“* (Dunovský, 1999, s. 218)

V každém věkovém období dítěte dochází k narušení jeho psychického zdraví, může být stresováno příchodem nového partnera jednoho z rodičů nebo i obou. Uvědomuje si, že není všechno navěky. Může odmítnout, lhát, odmítat jednoho z rodičů, trpět nechutenstvím, zamlklostí, být plachý. Nebo se může projevit porucha chování, jako jsou krádeže, šikana, vandalismus. Děti také mají snahu, aby se rodiče vrátili k sobě a obnovit tím původní rodinu a tím se špatně vyrovnává s realitou. Musí si projít fázemi vyrovnávání se s danou skutečností. Na začátku musí být zarmoucené naprosto stejně jako jeho rodiče. Poté potřebují pravidelnost, aby se doma dělo vše tak jako v úplné rodině, mít své zažité rituály.

Nemělo by přijít o kontakt s druhým rodičem. K výchově je potřeba obou, otce a matky. O druhém rodiči by mělo mít jen dobré mínění. Také nemá být rodičem, se kterým žije, zmanipulován vůči druhému. *„Dítě pro svůj vývoj potřebuje identifikaci s mužskou postavou v rodině, potřebuje přebírat určité návyky a způsoby chování, které může získat právě jen od muže a které matka nemůže nahradit.“* (Dunovský, 1999, s. 115) Nepřítomností otce je dítě více závislé na své matce a může být i víc pasivní. Nechává se hýčkat.

Jedním z velmi důležitých pravidel, je udržovat stabilní rodinné vztahy. Pro dítě je v mnoha případech směrodatný ten „rodič“, který ho vychovává, stráví s ním mnoho času, který je kvalitně naplněný a mají mezi sebou víceméně krásný vztah. Být biologický rodič nestačí. *„Pro dítě je skutečným rodičem člověk, který je zde, je fyzicky přítomen v každodenních situacích, když ho dítě potřebuje.“* (Berger, Gravillon, 2011, s. 69)

Věk dítěte má také velkou roli ve výchově v neúplné rodině: prenatální období do dvou let věku dítěte: *„Ztrácejí jistotu, když „jejich lidé“ se chovají nezvykle. Jejich pozornosti neujdou např. zlostné projevy otce ani pláč matky.“* (Matějček, Dytrych, 1999, s. 76) I takto malé děti vycítí domácí atmosféru, pozorují, že se mu rodiče nevěnují, tak jak by měli. Vidí u nich projev změněného chování.

Během druhého a třetího roku si dítě začíná vytvářet svůj domov a začíná chápat, že se v jeho okolí něco děje, i když neví přesně co. Projevují se tedy neverbálně, jako je např. pomočování nebo pláč.

V předškolním věku mohou děti trpět nočními děs, pomočování nebo si kladou za vinu rozchod rodičů. Některé děti může dokonce trápit to, že je opustí i rodič, se kterým žijí, a která o ně pečuje. Trápi je tedy citové problémy jako je smutek, pláč, ale i hněv. Chlapci jsou více hluční a tím narušují společné aktivity. Děvčátka si zase hrají na paní učitelky a napomínají děti kolem sebe. *„Stále ještě jemu samotnému pramálo záleží*

na tom, mají-li „jeho lidé“ označení „vlastní“ nebo „nevlastní“ – důležité je, jakou jistotu mu dávají ve vztahu k němu a ve vztazích vzájemných.“ (Matějček, Dytrych, 1999, s. 77)

Při nástupu do školy může být tato situace obrovskou zátěží. Začíná nový školní rok, pro dítě je tento přechod ze školky velkou neznámou plnou očekávání a neopakovatelných momentů. Můžou se hůře soustředit a učit. Na řadu přichází stres, negativní projevy či agrese. V tomto období mají také citové problémy jako v předškolním věku. Na řadu můžou přijít i deprese projevující se poruchou v chování. Vyvolává jí chybějící rodič, který s nimi nežije v domácnosti. Můžou se objevit bolesti hlavy a břicha.

Ve středním školním věku (9 – 12 let) se děti projevují už jinak. Začínají mít pocit, že jsou menšími dospělými, objevují svět, pomalu bude přicházet puberta a nepřítomnost jednoho z rodičů je velmi ovlivní. Jsou citlivý a zranitelný. *„Příznačné je, že v tomto věku zvláště tíživě snášejí rodinné neshody, rozvod rodičů, otcův alkoholismus apod. Velmi obtížně se také přizpůsobují změnám ve složení rodiny – příchodu nového matčina partnera nebo otcovy nové partnerky atd.“* (Matějček, Dytrych, 1999, s. 77) Chlapci bývají více nezvladatelní než děvčata, protože více trpí. Také jim ve výchově chybí někdo, kdo umí víc zasáhnout, z koho mají větší respekt a poslechnou. Nemají doma potřebnou autoritu. *„Při nedostatku vlastních životních zkušeností a při nezralosti své osobnosti se mnohé z jeho soudů a projevů budou dospělých členům rodiny jevit jako přepjaté, nesmyslné, nespravedlivě útočné nebo naopak slabošsky bolestivé.“* (Matějček, Dytrych, 1999, s. 79) Není nad nimi pevná ruka, která v domácnosti chybí. Pro dceru budoucí mužský vzor a pro syna jeho milovaný otec, se kterým by trávil čas jinak, než se svojí matkou. *„Partnera nejhůře přijímají děti ve věku od devíti do dvanácti let. Přisvojují si mužskou a ženskou roli.“* (Dunovský, 1999, s. 218)

Důležitý je aktivní a pravidelný kontakt dítěte s otcem. Otcové jsou stejně nezbytní ve výchově jako matky. I tak ale vyrůstá velké procento dětí v neúplné rodině, převážně s matkou. „*Jestliže David má ve škole paní učitelku, žije jen s maminkou, občas ho pohlídá babička a z ostatních lidí vidá maminčiny kamarádky, které k nim přijdou občas na návštěvu, nemůže se z mužské role naučit vůbec nic. Nedostatek mužů v životě chlapců je v naší společnosti velkým problémem*“ (Biddulph, 1999, s. 109)

Po pubertě se z dítěte stává mladý, ale přesto už dospělý, plnoletý člověk. Je to věk, kdy se začínají stěhovat (např. na školu nebo do „vlastního“ bydlení bez rodičů) a nechtějí se zabývat problémy svých rodičů a věnují se více sobě a své budoucnosti. Nebo naopak můžou začít užívat drogy, alkohol, zhoršení prospěchu ve škole, agrese, brzký sexuální život. Přichází o zázemí, na které bylo zvyklé a dochází k narušení jeho psychického zdraví. „*Přepjatá touha „po osvobození“ však velmi často vhání mladistvé do rizikových rozhodnutí (předčasné mateřství a otcovství, manželství apod.)*.“ (Matějček, Dytrych, 1999, s. 79)

3.2.3 Reakce dítěte na rozpad rodiny

Pokud dítě zažije takový náraz, kterým je rozpad rodiny, nechtějí ve svém životě tuto událost zopakovat jednou svým dětem, a když se jim to třeba nepovede, můžou mít pocit prohry a špatné svědomí.

Každé dítě je osobnost s různými reakcemi podle toho, v jakém prostředí je vychovááno, v jakých hodnotách ho rodiče vychovávají, jaké má vlastnosti apod. Mezi pravděpodobné reakce patří zejména tyto:

Dětem se nemusí ulevit. Pro dítě je rozpad rodiny něco nepředstavitelného. Z ničeho se netěší, má problémy s učením, nehraje si, nemá kamarády, je smutné, často pláče apod. I když se rodiče denně hádají, mají mezi sebou konflikty a dítěti by se po jejich rozchodu mohlo teoreticky ulevit, opak je pravdou. Jediným přáním dětí je, aby

rodiče zůstali spolu. „*Dítěti přináší rozvod utrpení. Je zpochybněn jeho samotný původ.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 25) Oba rodiče svým způsobem dítě milují, ale každý s ním bude trávit čas už jenom zvlášť. Nikdy ne dohromady tak, jako tomu bylo dopsud.

Jsou nešťastné. Ve fantazii dítěte je i ta varianta, že se jeho rodiče usmíří a vrátí se k sobě a budou zase jedna velká rodina. Vše bude zase v naprostém pořádku, tak jak to má být. „*Dítě prochází obdobím, kdy se mu velmi stýská po dřívějším způsobu života. Je to naprosto normální.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 28) Může se stát, že dítě navzdory skutečnosti až nepřiměřeně dlouhou dobu touží o opětovném sblížení matky a otce tak moc, že dojde k popření reality. „*Rok je minimum pro nalezení určité rovnováhy. Signálem, který musí rodiče vyburcovat, je neschopnost dítěte si hrát.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 30) Pokud se dítě nevyrovnalo s rozpadem rodiny a popírá tento fakt, může se stát např. po narození nového sourozence, že nastanou problémy velkého rázu. Rodiče mohou dítěti vysvětlit důvody rozpadu rodiny: „*Důležité je, nesnažit se dítě přesvědčovat o své pravdě!*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 31)

Mají pocit, že to je jejich chyba. Dítě může mít dojem, že všechno, co se kolem něj děje, je jeho chyba. Může trpět tím, že hádky jsou způsobené kvůli němu. Je to on, kvůli komu se rodiče rozcházejí. Má pocit viny (sebeobviňuje se). Dítě tím trpí a tato reakce je pro něj velmi nebezpečná, neboť je velmi těžké odstranit pocit viny, který může mít po celý jeho život. Dítě v oidipovském období, tj. ve věku 3 až 6 let, „*může mít ještě silnější pocity viny. Přitahuje ho rodič druhého pohlaví a rádo si představuje, že druhý rodič stejného pohlaví zmizí.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 37) Proto je třeba v tomto případě, aby rodiče svému dítěti neustále opakovali, že on nemůže za rozpad rodiny. „*Mnoho párů se rozpadá po narození dítěte, protože nedokážou přejít z partnerské pozice do rodičovské.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 35)

Mají strach. Děti vnímají problémy dospělých lidí, na základně těchto událostí mohou trpět úzkostmi. Musí čelit úzkosti z oddělení, odloučení od druhého z rodičů. V úplné rodině jsou na všechno dva, a to máma a táta, kteří si navzájem vypomáhají, doplňují, tvoří celek. Pokud ale jeden z nich chybí, dítě může mít pocit, že ho nemá kdo ochránit anebo může mít dítě snahu ochraňovat své rodiče. Také se může stát, že starosti matky převezme dítě na sebe (např. nebudeme dobře zajištěni, dítě to neustále slyší a tak to také opakuje). „*Finanční záležitost je věcí dospělých.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 41) Rodiče mají své děti chránit před těmito informacemi, aby nedošlo k dezorientaci. Jsou pak zmatené ze všech změn a mají strach z dalších okolností, které nastanou. Mají strach z věcí, kterých se dřív nebály, např. ze strašidel apod.

Stydí se za rozvod rodičů. V dřívějších dobách byli lidé z rozvedených rodin společensky nepřijatelní. Dnes tomu tak není a není ani důvod se za tento fakt stydět. Ale jsou děti, které tuto skutečnost zatajují a s nikým se ani na toto téma nebaví. „*Kořeny tohoto studu jsou hluboko ve vnitřním životě dítěte.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 47) Během adolescence má většina dětí určitý odstup od vyprávění rodičů, jak to vlastně všechno bylo. „*Pocit studu se objevuje mezi pátým a třináctým rokem.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 48) V tomto věkovém období přicházejí na řadu kamarádi, kteří mají zase jiné přednosti než rodiče. Můžou spolu jinak mluvit, otevřeněji se vyjadřovat o věcech, o kterých by se svými rodiči nemluvily. Rodiče mohou mít pocit, že jejich dítě vnímá rozchod jako neschopnost rodičů udržet stabilní normálně fungující rodinu.

Mají vztek. „*Dítě vztekem aktivně protestuje proti ztrátám, jež mu dospělí přivodili a které mu nezbyvá než snášet.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 53) Vztek je jeho projev vyjádření na rozpad rodičů, kteří mu zkomplikovali život. Vztek může přejít v horším případě do agresivity. Útočí na druhé a chce je též zranit, aby se cítili svým způsobem stejně, jako on. Rodič nemůže po dítěti chtít, aby řeklo důvody svého vzteku. Docílil by jedině opaku. Dítě má mít svůj prostor, svoje soukromí. Pokud se jedná o samotný vztek, je to v pořádku. „*Dítě ponechané napospas vlastní zuřivosti a popudům je v nebezpečí.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 54) I nadále musí mít ve svých rodičích

autoritu, nesmí jej rodiče nechávat všechno dělat jen z toho důvodu, že se rozvádějí a dítě má na takovou reakci právo.

Dítě bývá často agresivní po návratu od druhého z rodičů. Bývá z této situace zmatené. Musí se neustále přemisťovat od jednoho z rodičů k druhému. „*Dítě miluje dvě osoby, které se navzájem nemilují.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 56)

Jsou ztracené. Rodiče mohou komplikovat svým chováním citové pochody svých dětí. Pro děti je důležité přesně vědět, jak a kdy budou trávit čas s druhým z rodičů. Jsou i takové situace, kdy dítě po odchodu svého otce zaujme jeho místo se vším všudy a matka je jen ráda. Pro dítě to není řešení. „*Matka ho přesvědčila, že může zaujímat místo, které malému chlapci nepřísluší.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 68) a neuvědomuje si, že narušuje správný vývoj svého dítěte. Dítě je v této situaci zmatené a neví, co je správné.

Chtějí rodiče zachránit. „*Moje problémy nejsou tvými problémy.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 72) Rodiče nesmí převádět své starosti na bedra svého dítěte. Danou situaci musí vysvětlit tak, aby v dítěti nevznikl pocit, že je rodič nešťastný, smutný, unavený, netuší, co bude dál a že potřebují pomoc od svého okolí. Pro dítě je vhodné, když nemusí řešit, který rodič je ten lepší, ten hodnější, ten bez viny a nemusí si mezi nimi vybírat. Rodiče tím mohou předejít smutku, pláči a lítosti.

Další variantou je, že dítě poslouchá od jednoho z rodičů jen samé pomluvy na druhého z rodičů. Neřekne o něm nic hezkého, jen ho očerňuje, ten je špatný, ten za všechno může. Dítě pak nedokáže nic jiného, než myslet na svého „ukřivděného“ rodiče a jak mu asi je, jak se cítí. Tím můžou vzniknout dítěti různé poruchy, například v učení. Pokud má rodič přetrvávající problémy, má je probrat se svými rodiči, přáteli, známými apod., ale nesmí je řešit se svým dítětem. Dítě není jeho vrba, nemá si ulevovat tímto způsobem od svého trápení. „*Teror utrpení ovlivňuje bezpochyby budoucí dospělé lidi, kterým hrozí nebezpečí složitých vztahů s osobami opačného pohlaví. Jejich představa*

partnerského soužití mezi mužem a ženou se neobejde bez nenávisti nebo nedůvěry či ponižování.“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 74) Většinou s odstupem času si dítě uvědomí správné hodnoty druhého z rodičů, který nemusí být ve skutečnosti tak špatný, jak jej líčil první rodič.

Necítí se dobře. Každé dítě po rozpadu rodiny trpí různě. Mezi další variantu patří psychosomatické potíže, agresivita či problémy s učením. Funkcí rodiče: *„je uchránit od okamžiků, kdy hledí do prázdna ztracené ve smutku, od záchvatů pláče, když musí na konci víkendu opustit tatínka.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 82) Psychosomatické projevy pocházejí z duševního neklidu (v našem případě z narušených vztahů v rodině). Jsou to nejčastěji neidentifikovatelné bolesti např. hlavy, břicha, časté záněty apod. Při neznámé příčině je pak neúspěšná i léčba těchto nemocí. Tím je léčení těchto poruch z časového hlediska náročné. *„Čím je dítě mladší, tím jsou psychosomatické projevy častější.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 83) Dítě se může projevat po rozpadu rodiny jako zlobivé, nepřizpůsobivé apod. *„Problematické chování se projevuje neposlušností, výraznou agresivitou, nebo dokonce kriminálními činy.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 83) Pokud má dítě problémy s učením, nemusí to nutně znamenat, že se jedná o jednu z reakcí na rozpad rodiny. *„Školní neúspěch nezávisí na formě rodiny, ale na klimatu, které v ní panuje.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 84)

2.3.4 Život s novým partnerem

Rodiče začnou mít nový život s novým partnerem. *„Vyžaduje určitou obezřetnost, protože je pro dítě šokem.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 84) Pokud se znovu vdá matka, je její vztah s dítětem, se kterým žije ve společné domácnosti, více narušen. Mezi nimi je citové pouto, kde není místo pro někoho dalšího. *„Příchod někoho třetího do vztahu rodiče s dítětem se neobejde bez neshod.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 110) Dítě může považovat nového partnera za zloděje, vetřelce, někoho, kdo zabírá místo svého otce či matky. *„Je naprosto zásadní, aby rodič před představením vyvoleného nebo vyvolené s dítětem vícekrát promluvil, seznámil ho s novou situací a připravil ho na setkání.*“

(Berger, Gravillon, 2011, s. 110) Syn v partnera matky vidí rivala, tak jako dcera vidí v partnerce otce sokyni. Rodiče nesmí v dítěti vzbuzovat pocit, že nového partnera musí také milovat, že je to jejich povinnost. Nemůže mít někoho rádi na povel. Vše přijde pozvolna. Podle studií tyto situace lépe zvládají chlapci oproti děvčatům. Nejtěžší období pro příchod nového partnera jednoho z rodičů je ve věku 9 let a výše. Také existuje varianta, kdy nový partner může mít již své děti z předchozího vztahu/manželství. „*Občas se mezi těmito mladými, kteří prožili bolest z rozchodu rodičů, objevuje duševní spřízněnost.*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 116) Rodiče všech těchto dětí by neměli mezi nimi rozlišovat. Mají být spravedliví, udržovat si respekt a zůstat rovnocenný vůči všem.

Dítě může reagovat zármutkem, po kterém přichází hněv, popření až deprese a přijetí. Ke hněvu dochází po potlačení zármutku, kdy u dítěte dojde k výbuchu hněvu a k hádkám. Může trpět stresem s nastalých změn v rodině, škole, bydlení apod. Může dojít k osamělosti dítěte, kdy následují deprese. Dítě je osamělé a smutné, nikomu se nesvěří, nikomu si nepostěžuje.

3.2.5 Matka samoživitelka

Matkou samoživitelkou rozumíme v této bakalářské práci ženu, která žije sama bez mužského protějšku ať už dobrovolně či nikoliv. Jedná se o matku, která vychovává své dítě, respektive děti po rozvodu manželství, po rozpadu partnerství, které nebylo sezdáno či po úmrtí manžela/partnera. Matka samoživitelka: „*Péče o dítě je časově, psychicky i materiálně náročná*“ (Matějček a kol., 1977, s. 46) Na rozdíl od úplných rodin, kde jsou na úskalí vždycky dva, musí matka samoživitelka překonávat všechny problémy sama. Po finanční stránce je živitelkou rodiny a zároveň musí být maminkou, která pečuje o své dítě a snaží se vytvářet rodinné zázemí. Zajistit dítěti pokud možno co nejvíc přirozené prostředí. Na základě finančních prostředků jim může poskytnout různá sportovní vybavení, výlety, kroužky a jiné volnočasové aktivity. Těchto

prostředků má ale samoživitelka omezené množství. Tyto matky jsou u nás nejvíce ohroženy chudobou.

V České republice žije v neúplných rodinách 90% matek samoživitelek. Na základě těchto poznatků patříme mezi země Evropské unie s nejvyšším počtem matek samoživitelek. Tyto matky musí řešit hlavně svoji finanční situaci, která u nás není prozatím přijatelná. Mohou být bez práce. Pokud práci mají, s největší pravděpodobností mají plat nižší než muži. Sami se o své dítě musí starat a díky tomu mohou mít horší uplatnění v zaměstnání či při jeho výběru. Jako matky jsou stále omezovány. Problém může být i v zaměstnání, kdy je těžké skloubit kladené požadavky s péčí o domácnost a dítě. Zaměstnavatelé dávají v těchto případech přednost ženám bez závazků. Mohou v zaměstnání zůstat déle (aniž by sledovaly čas a rychle běžely vyzvednout dítě ze školky), věnovat se své práci na maximum.

Matka samoživitelka: *„Všechno její počínání je sledováno, a že tedy nesmí nic u dítěte zanedbat. Každý prohřešek dítěte nebo každý jeho neúspěch se bude vytykat.“* (Matějček a kol. 1977, s. 70) Na takovou matku jsou kladeny obrovské nároky, má pocit, že nesmí zklamat, musí tu být vždy pro své dítě a nemá u sebe žádnou mužskou oporu, o koho se opřít.

Asi nejznámější „výhodou“ samoživitelek, je doba ošetřování člena rodiny. Matka z úplné rodiny má nárok na 9 dnů a matka samoživitelka na 16 dnů ošetřování. Tyto samoživitelky se mohou setkat se „závistí“ od matek z úplných rodin. I taková je realita.

Matka samoživitelka má horší situaci. Má velmi málo času sama sobě se věnovat, kulturně žít a do toho všeho se mohou přidat i finanční problémy. Ženy se zakládáním rodiny nespěchají. Mají již něco odžité, zkušenost je poučila. V současné době se otcové více angažují ve výchově svých dětí, což je přechod k lepšímu. Je proto velmi

důležité, aby se samoživitelky spolehnout na rodinnou síť a přátelé, díky kterým bude organizace jejich života méně komplikovaná.

Samoživitelka dostává od otce svého dítěte měsíčně výživné v předem stanovené výši, a to buď po vzájemné dohodě, nebo rozhodnutím soudu. Většina matek se setkala s neplacením tohoto výživného. Dle statistik neplní vyživovací povinnost v České republice 38% rodičů, kteří mají od soudu vyměřené výživné. Jedná se o třetí nejčastější trestný čin u nás. Průměrná výše výživného na jedno dítě je pouhých 2. 749,- Kč měsíčně, zatímco skutečné výdaje spojené s výchovou dítěte uvádí Český statistický úřad na zhruba sedm tisíc korun. Pokud dojde k neplacení výživného, i když by se jednalo jen o jeden měsíc, je to citelná ztráta v rozpočtu matky samoživitelky. Jsou v nezáviděníhodné situaci.

„Výchova jediným vychovatelem má však také svůj rub. Osamělé matce její výchovu sice nikdo nekomplikuje a nekaží, ale také neopravuje. Nikdo se jí do výchovy neplete, ale také jí nepomáhá. Je vskutku sama.“ (Matějček a kol., 1977, s. 62) Nezná a velmi jí chybí názor toho druhého, debata o dané události. Někdo, s kým by si mohla promluvit a vyřešit nejen důležité a neodkladné věci, ale i jen obyčejné každodenní záležitosti.

Matka samoživitelka má nejen dítě, ale i rodinu, spoustu přátel a taky práci, která ji baví. Díky tomu všemu nemusí pociťovat samotu. Je přirozené, že žena potřebuje muže a muž ženu a tak ve většině případů nechce do konce svého života žít sama. Roli často hraje i ješitnost, emoce a arogance. Ženy se hledají a muži taky. A nikdo vlastně neví, jak ty role mají být. Z toho plyne i zmatená komunikace. Je smutné, když žena dojde k tomu, že muže vlastně už nepotřebuje. Protože leckterá žena toho zvládne strašně moc. Vlastně všechno. Postaví dům, vydělá peníze, aby zabezpečila děti.

Muže ženská soběstačnost uráží a cítí se méněcenní. Na druhou stranu ale vlastně chtějí ženy, které se umějí o všechno postarat. A někdy to začne vadit. To pak hledají obdiv,

většinou v jiných vztazích. Anebo naopak, mají doma ženu zaměřenou na domácnost, která jim dělá zázemí, a oni si jí po určité době přestanou vážit a unikají k sebevědomé ženě. Potřebují prostě obojí. Do dalšího vztahu, popřípadě manželství je třeba nic neuspěchat, což je považováno za zodpovědný přístup. A neházet flintu do žita. „*Dokonce ani sami muži nemívají dostatečně vyvinuté rodičovské sebevědomí.*“ (Trapková, Chvála, 2004, s. 137)

3.2.6 Společná a střídavá péče

Společnou péčí je ta, kdy dítě žije trvale s jedním z rodičů, kdy druhý rodič nepřichází o pravidelný kontakt se svým dítětem. Rodiči, kterému nebylo dítě svěřeno do péče je následně uložena povinnost přispívat na výživu dítěte. V České republice se jedná o nejrozšířenější formu výchovy po rozvodu manželství. Veškerá rozhodnutí ohledně společné péče záleží na rodičích dítěte, jejich domluvě a kompromisu, neboť vše je o lidech a jejich přístupu.

Dle Bergerové a Gravillonové (2011) by mělo dítě strávit čas podle toho, kolik je mu let. Od narození do 1 roku věku dítěte je to 2x až 3x za týden na 3 – 4 hodiny. Od 1 do 3 let věku se vychází z předešlého doporučení. Případně se může nějaká hodina přidat. Záleží samozřejmě na vztazích v rodině. Od 3 – 5 let věku dítěte je vhodný celý víkend 1x za 14 dnů, tj. dítě může začít u otce spát, zná prostředí, ve kterém otec žije. Případně 14 dnů o prázdninách. Od 6 let výš je dítě ve věku, kdy si samo může říct, jak, kdy a kde chce být se svými rodiči.

Střídavou péčí upravuje nově od 01.01.2014 Občanský zákoník č. 89/2012. V České republice žije 3 až 5 % českých dětí ve střídavé péči. Mnohem víc je rozšířena ve Švédsku, Německu a Holandsku. Střídavá péče není vhodná pro všechny děti, neboť se o dítě v pravidelných intervalech střídají oba rodiče. Hledí se také na jejich citovou a rozumovou vyspělost. Před rozhodnutím, kterým se rozvádí manželství rodičů nezletilého dítěte, soud svěří dítě do střídavé výchovy obou rodičů, jsou-li oba

způsobí dítě vychovávat a mají o výchovu zájem. Soud tak v zájmu dítěte učiní i přes nesouhlas jednoho z rodičů (do 31.12.2013 tomu tak nebylo) a určí, jak má každý z obou rodičů přispívat na jeho výživu. Na první místo klade zájem dítěte a jeho právo na oba rodiče, na jejich péči.

Cílem střídavé péče je vychovat z dítěte samostatnou osobnost. Dítě musí vědět, že má matku i otce, kdy každý má svůj vlastní domov. Rodiče mají stejná práva a povinnosti a tím i stejné podmínky pro výchovu dítěte. Soud dbá na zájmy dítěte a jeho zázemí, na jeho vlohy, osobnost, schopnosti a na životní poměry rodičů. Musí přihlížet k výchově a odpovědnosti rodičů (důležitý je podobný názor na výchovu), k jejich schopnosti dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem. Na jejich citové vazby, na sourozence a další rodinné příslušníky. Též i k hmotnému a bytovému zabezpečení. Důležitá je komunikace mezi matkou a otcem, která nevede k dalším hádkám. Je třeba mít podobný názor na výchovu dítěte.

Mezi klady střídavé péče patří například to, že dítě má i nadále svůj stálý život jako před rozpadem rodiny. Dítě tím nepřijde ani o jednoho z rodičů. S oběma rodiči je vždy po stejný čas, který je spravedlivě rozdělen. Oba rodiče jsou postaveni na stejnou úroveň. Nevnímají, že jsou důvodem rozpadu. Mají pocit, že oba rodiče jej milují a neztrácejí vzor otce ani matky, která je v neúplných rodinách běžná.

Mezi zápory střídavé péče řadíme velké nároky na dítě, které se musí vyrovnat s pravidelným přesunem z jedné domácnosti do druhé. Tím dochází k časové náročnosti. Víceméně jsou to děti bez domova a neustále na cestě. Dítě se poté může obtížně adaptovat na změny podmínek. Rodiče spolu musí komunikovat, díky tomu se i na ně kladou vysoké nároky. Musí spolu velmi dobře vycházet. Využívá se tedy pouze tam, kde se rodiče dokážou mezi sebou domluvit. Tam, kde rodiče mají stejné hodnoty, výchovné metody. Je náročná i z finanční stránky. Děti potřebují mnoho osobních věcí dvakrát, aby nedocházelo k jejich pravidelnému stěhování.

Střídavé péče po rozpadu rodiny brání nedostatečná připravenost společnosti. Je příliš nové, neznámé. Nemají v ni lidé důvěru, nemají dostatek informací. Otcové nejsou natolik vstřícní, aby cítili potřebu střídavé péče a ani novela Občanského zákoníku tuto situaci nezlepší. Tradiční rozdělení rolí v rodině je natolik silné, že o ni rodiče nežadají. Střídavá péče znamená pro každého něco jiného. Jedné rodině naprosto vyhovuje, pro jinou je tato péče něco nepřijatelného

Při střídavé péči záleží na věku dítěte, na jeho vývoji a potřebách. Jaká je vzdálenost bydliště rodičů. Nejčastější intervaly ve střídání jsou 14 dní či měsíc, ale můžeme se setkat se střídáním po 1 týdnu. Během střídavé péče se přiklání k tomu, že čím je dítě mladší, tím kratší jsou intervaly jeho přesunu od matky k otci. Starší dítě si již může říct, zda má o tuto formu péče zájem. Tento názor by se měl akceptovat. Dítě by mělo mít u každého z rodičů svůj pokoj. Stěhování se od jednoho k druhému není nic příjemného. Stává se, že i otcové od této formy ustoupí sami a dobrovolně.

3. PRAKTICKÁ ČÁST

3.1 Východiska šetření

V praktické části bakalářské práce jsem se zaměřila na dospělé jedince, kteří prošli zkušeností rozvodu rodičů. Východiskem byly odpovědi těchto jedinců na jejich prožitky a současné hodnocení této zkušenosti. Každý jedinec prožívá rozvod jinak, záleží na jejich věku, pohlaví či pohlaví rodiče, se kterým dítě nežilo ve společné domácnosti. Dítě mohlo trpět emočními problémy, případně problémy se vzděláváním, poruchami chování apod. Života situace v neúplné rodině může mít vliv na vývoj dítěte a vzhledem k tomu, že neúplných rodin u nás neustále přibývá, stojí toto téma za pozornost.

3.2 Cíl výzkumného šetření

Cílem šetření bylo zjistit a popsat, jak děti vnímaly rozvod rodičů a jak hodnotí jeho důsledky pro jejich další život. Zajímalo nás především, jak se dítě adaptovalo na život v neúplné rodině, jak se utvářela atmosféra v rodině, jaké nastaly změny ve způsobu života, případně jak si dítě zvykalo na případný příchod nového rodiče a následně i nového sourozence. Kladli jsme si i další otázky: Jak se utvářel a probíhal vztah mezi dítětem a rodičem, se kterým nežilo ve společné domácnosti? Měly děti po rozpadu rodiny nějaké výchovné problémy?

3.3 Charakteristika výzkumného souboru

Šetření bylo zaměřeno na dospělé jedince, kteří jako děti prošli rozvodem rodičů. Výzkumný soubor tvořili muži a ženy z rozvedených rodin z oblasti Prachatic a okolí. Šetření se účastnilo celkem sedm osob, z toho tři ženy ve věku od 24 let do 35 let a tři muži ve věku od 21 let do 32 let. Jména respondentů vzhledem k zachování anonymity jsou změněna.

Rozhodující pro výběr zkoumaného vzorku byla ochota zúčastnit se, věk, pohlaví, bydliště a typ rodiny. Osoby byly do šetření zařazeny na základě předběžné informace o podmínkách a časové náročnosti šetření a také po výslovném souhlasu se šetřením.

Při výběru byla pro mě důležitá ochota ke spolupráci a jejich přístupnost z důvodů časové náročnosti šetření. Cílem bylo také vybrat osoby pocházející z různých rodinných prostředí od jedináčka po sourozence, muže i ženy žijících buď s matkou, nebo otcem. S přihlédnutím k cílům praktické části bakalářské práce jsem se snažila vybrat zastoupení různých variant rodiny. Jednalo se tedy o výběr záměrný.

3.4 Metody a průběh šetření

Dle výzkumného problému uvedeného v úvodu do praktické části byl použit kvalitativní přístup. Pro získání potřebných dat jsem zvolila metodu polostrukturovaného rozhovoru, kdy tazatel má předem připravené otázky, které se můžou během rozhovoru různě měnit. Snažila jsem se zjistit u jednotlivých osob popis životných událostí v neúplné rodině, jejich osobní zkušenosti, názory a postoje.

Potřebná data byla získána na základě rozhovorů, které jsem uskutečnila v měsíci lednu a únoru 2014. Každý respondent je jiný a i rozhovory podle toho měly odlišné časové rozpětí. Nejčastěji probíhal rozhovor kolem 60 minut. Nejdříve jsem zjišťovala současnost respondentů, jejich věk, jak v současné době žijí a až poté jsem přešla k základním oblastem, které byly spojené s cílem šetření: jaký byl důvod rozpadu rodiny, kolik jim bylo let, jak se vyrovnávali se všemi okolnostmi, které následovaly a jaký byl následný vztah s rodičem, se kterým nežili ve společné domácnosti atd.

Pro získávání dat jsem oslovila respondenty s prosbou, zdali by se nezúčastnili šetření osobně nebo prostřednictvím e-mailu. Vzhledem k tomu, že všechny oslovené respondenty znám osobně, všichni s výzkumem souhlasili a byli ochotni podělit se o své zkušenosti. Při zaslané žádosti jsem také uvedla, že pokud respondent nebude chtít

na nějakou otázku odpovědět, má na to právo. Všichni respondenti odpovídali osobně kromě dvou, a to z důvodů časové tísně pro osobní rozhovor a také z důvodu jiného bydliště než v Prachaticích.

Na základě výše uvedeného jsem si připravila pro své šetření potřebné dokumenty – podklady a níže uvedené doplňující otázky. Nejdříve jsem oslovila okruh lidí, o kterých jsem věděla, že pocházejí z neúplné rodiny. Každému z nich jsem měla v úmyslu ponechat týdenní lhůtu na rozmyšlenou. Všichni respondenti ale souhlasili okamžitě. Následně proběhla osobní návštěva u pěti respondentů, během které proběhl rozhovor na základě doplňujících otázek. Někteří se rozpovídali více, jiní méně, ale celkově panovala příjemná a přátelská atmosféra. S dvěma respondenty jsem řešila šetření prostřednictvím e-mailu na základě doplňujících otázek.

Rozhovory byly zaznamenány prostřednictvím počítače, kdy jsem zapisovala odpovědi jednotlivých respondentů na předem připravené otázky. Nejdříve jsem zjišťovala současný stav respondentů, poté jsem chtěla zjistit důvod rozpadu rodiny. V další části mne zajímaly důsledky rozvodu a v poslední části jsem zjišťovala průběh komunikace v neúplné rodině.

Po ukončení šetření jsem nashromážděné údaje rozdělila podle těchto částí a upravila do náležité formy dle níže uvedených doplňujících otázek tak, aby byli získané údaje přehledné a srozumitelné.

Doplňující otázky:

- 1) Kolik je Vám let?
- 2) Kolik Vám bylo, když se rodiče rozvedli/rozešli?
- 3) U koho jste následně žil/a?
- 4) Došlo po této události ke změně bydlení/bydliště?
- 5) Žil/a jste ve městě nebo na vesnici?
- 6) Jak často jste se viděl/a s otcem?

- 7) Založil rodič, se kterým jste žil/a v neúplné rodině rodinu novou?
- 8) Jak často se v současnosti scházíte s druhým rodičem, se kterým jste nežili ve společné domácnosti?
- 9) Navštěvoval/a jste druhého rodiče, se kterým jste nežili ve společné domácnosti?
- 10) Pokud ano, jak probíhala Vaše setkání?
- 11) Vidíte na sobě rozdíl oproti vrstevníkům, kteří vyrůstali v rodině úplné?
- 12) Jaké byly Vaše reakce na rozvod/rozchod rodičů?
- 13) Jak jste reagoval na příchod nového partnera rodiče, se kterým jste žil/a?

3.5 Výsledky šetření

Pavel, 21 let, jedináček

současnost

„Momentálně žiji v Plzni, kde studuji na Západočeské univerzitě strojní fakultu. Jsem svobodný a v současné době nezadaný. Domů za mamkou jezdím pravidelně každý víkend. V místě bydliště žijeme jen my dva. Bydlíme v malém městečku nedaleko Prachatic v rodinném domě už od mého narození. Mamka zůstala po rozvodu s tátou sama, žádného přítele a budoucího potenciálního manžela si nehledala, neboť před osmi lety měla těžkou autonehodu a loni prodělala rakovinu. Výsledky léčby jsou zatím perfektní a už se i vrátila do zaměstnání.“ Pavel se se svým otcem a rodinnými příbuznými z otcovy strany nevidá už několik let. Otec s ním postupně přestal komunikovat.

důvod rozpadu rodiny

Důvodem rozvodu Pavlovo rodičů bylo to, že si přestali navzájem rozumět, nedokázali spolu už žít. Otec se také nedokázal adaptovat na maloměstské prostředí. Poznali se v Praze v zaměstnání a po krátké známosti se jim narodil syn Pavel. Přestěhovali se do jižních Čech do bydliště matky. *„Otec se od nás odstěhoval, když mi bylo deset let,*

zpátky do Prahy ke svým rodičům, kde si okamžitě našel novou práci. Po dobu, kdy jsme se vídali, žil sám. Nebo to alespoň tvrdil.

důsledky rozvodu

„Mamka byla velmi starostlivá a pečlivá. Je pravda, že někdy až moc. Byl jsem ale malý kluk a chtěla mi alespoň nějakým způsobem vynahradiť odchod otce. S učením jsem nikdy neměl problémy a ani po rozvodu rodičů se tato situace nezměnila. Netrpěl jsem, nevybavuji si ani, že bych byl ve stresu. Možná jsem trochu víc zlobil. Žil jsem na malém městě a chodil jsem s ostatními kluky na hřiště a běhali jsme všude možné, až jsme kolikrát zapomněli na to, kolik je hodin. Občas jsem odmítl, neuklízěl si pokoj apod.“ Když bylo Pavlovi 13 let, měla jeho matka autonehodu a musela být nějaký čas upoutaná na lůžko. V té době ještě za Pavlem jezdil jeho otec (sice nepravidelně) a přes týden ho hlídala babička s dědou.

komunikace v neúplné rodině

„S otcem jsem se ze začátku vídal pravidelně jednou za 14 dnů, vždy o víkendu přes den. Postupem času, asi tak do dvou let od rozvodu rodičů, se tyto intervaly prodlužovaly a dnes spolu nemáme žádný kontakt. Otec o mě přestal mít zájem a já postupem také. Byl jsem z toho zklamaný. Při jeho návštěvách jsme si už neměli co říct, nebylo je ani kde trávit. A v zimě obzvlášť. Otec už tu neměl žádný domov. Nevím, co dělá, kde žije a pracuje. Vůbec nic.“ Pavel během rozhovoru tvrdil, že byl vždycky víc fixován na matku, protože spolu měli a stále mají pěkný vztah, který se o to víc prohloubil po matčině nemoci. Pavlovo rodiče spolu také nekomunikují, nejsou spolu ve styku.

Radim, 32 let, jedináček, jeden nevlastní bratr

současnost

„V současné době žiji s přítelkyní v bývalém bytě mé matky. Zatím jsem svobodný. Moje matka bydlí s manželem ve vedlejší vesnici, kde mají postavený malý domeček. Otec bydlí se svojí manželkou posledních pět let v Českých Budějovicích. I přesto se pravidelně vídáme, voláme si, navštěvujeme se na narozeniny, svátky a jiné oslavy.“

důvod rozpadu rodiny

„Důvodem rozvodu rodičů byla otcova nevěra s jeho dnes už manželkou. Mamka podala okamžitě návrh na rozvod. Odstěhovali jsme se od otce do nového bytu, kde dnes bydlím já s přítelkyní.“ Radimovi bylo 13 let, když se rodiče rozvedli.

důsledky rozvodu

„Na rozvod jsem reagoval jeho absolutním přehlížením. Zprvu byl moment, kdy jsem otce nenáviděl, za to co udělal, takový šok, že od nás odešel, ale chodil jsem hrát závodně fotbal, takže jsem byl neustále na trénincích a každý víkend mimo město všude po republice. Možná i to, že jsem měl koníček a partu, se kterou se vídám dodnes, mě přes tuto událost přenesla v dobrém slova smyslu. Matka je učitelkou ve školce a její péče byla velmi milující a snaživá. A po rozvodu jsem si s ní rozuměl víc, než kdy předtím. Babička a děda z matky strany už nežili a z otcovy strany o mě neměli nějaký extra zájem. Byli sami pro sebe.“ Radim se ve škole učil na dvojky a trojky. Nezlobil zde, nebyl zamklý, ale společenský, přátelský a otevřený a takovým je dodnes.

komunikace v neúplné rodině

Manželka Radimovo otce má syna o rok mladšího než je Radim. Nikdy spolu nevycházeli. Zatímco Radim je sportovně založený muž, společenský, čistotný a spořádaný, jeho „nevlastní“ bratr je pravý opak. Pokud se někde potkají, ze zdvořilosti se pozdraví, ale tím veškerá komunikace končí. *„Mamka si po rozvodu našla nového partnera a mě přijal jako vlastního. Nikdy neměl svoje děti. Vztah s mužem své matky*

jsem bral neutrálně. Nevadil mi, neměl takové vlastnosti, pro které bych ho odsuzoval, nenáviděl či dělal nějaké naschvály. Na to už jsem byl, myslím si, že dospělý. Postupem času jsme si k sobě našli cestu a dobře spolu vycházíme.“ Za dva roky šel Radim na střední školu do Českých Budějovic a domů jezdil na víkendy, takže se s rodiči tak často nevidal. Radim se pravidelně vídal i se svým otcem. Měl to k němu 10 minut chůze. Scházeli se vždy jeden den o víkendu podle toho, kdy byl fotbalový zápas. Dnes už se nevidají každý víkend, neboť otec bydlí v Českých Budějovicích, ale přesto jsou v pravidelném kontaktu, rozumí si a rádi se navštěvují.

Veronika, 24 let, jedináček

současnost

Veronika studuje Karlovu univerzitu v Praze, fakultu humanitních věd. Je svobodná, zadaná. Domů za matkou jezdí 1x za měsíc. Matka bydlí v rodinném domě jejich rodičů, ale staví si nový dům se svým současným partnerem, se kterým chodí posledních pět let. Veronice tedy bylo 19 let. *„Když přijedu domů, tak se vídám pravidelně i se svým otcem, který žije sám.“*

důvod rozpadu rodiny

„Rodiče se rozvedli, když mi byly 3 roky. Táta si našel krátkodobou známost. Jak dnes vypráví – zamiloval se a nic nebylo stejné jako dřív.“ Dle vyprávění Veroniky se jednalo o chvilkovou záležitost. Otec si poté už nikoho nenašel a ani rodiče se už k sobě nevrátili. Verončina matka by už nedokázala žít s někým, kdo ji byl nevěrný.

důsledky rozvodu

„Jelikož jsem byla ještě malinká, tak mi naše situace přišla normální. Občas jsem se mamky zeptala, proč nežijeme i s tatškou. Ona se mi snažila naší situaci nějakým způsobem vysvětlit. Ale bylo na ní vidět, že ji to trápí. Rozvod nesla těžce a až teď, se současným partnerem, je spokojená a šťastná. Já vím, že jsem zase oproti ostatním hodně opatrná ve vztazích. Jsem i více klidnější, někdy až zamklá. Mám už ráda svůj

klid. Chyběl mi i nějaký sourozenec, (parták) se kterým bych vše probrala.“ Vztah Veroniky, její matky a otce je velmi kamarádský. Babička s dědou z obou stran hodně vypomáhali, když byla nemocná nebo si ji brali o prázdninách na hlídání apod.

komunikace v neúplné rodině

„S otcem jsem se vídala od malička pravidelně každý druhý víkend. Otec bydlí ve stejné vesnici, takže nebyl problém v navštěvování se. Jak jsem nic jiného nezažila, tak mi to přišlo normální, že jsem s tátou jen jednou za čas a ne každý den jako u mých kamarádek. Táta se snažil, zjistil, že udělal chybu, kterou už nešlo vrátit. Proto je náš vztah na dobré úrovni a vycházíme spolu více než dobře.

Jiří, 26 let, jedináček

současnost

„V současné době bydlím v rodinném domku kousek od Prachatic se svojí manželkou a ročním synkem. Hned vedle nás bydlí můj otec s jeho současnou ženou a její dcerou z prvního manželství. První dcera jeho manželky má už svoji rodinu a bydlí v Prachaticích.“

důvod rozpadu rodiny

Když bylo Jiřímu 14 let, zemřela jim maminka. Bylo to velmi těžké období pro všechny zúčastněné a Jiřímu se o tomto tématu nehovoří nejlépe.

důsledky neúplné rodiny

„Nebylo to náročné jen pro mě, ale i pro tátu, protože měli s mámou skvělý vztah. Po této události jsme se já i táta stáhli hodně do sebe. Táta začal víc pracovat, aby na všechno těžké co nejdřív zapomněl. A já jsem měl jít za rok na střední školu, takže jsem si musel vybrat, čím jednou budu chtít být. V té době to bylo to poslední, co mě zajímalo. Nejvíce jsem v té době prožíval smutek a byl jsem ze všech těch změn hodně unavený, nesvůj. Žít najednou jen s tátou. To bylo divný. Nevěděl jsem, co nás čeká. Jak

to spolu zvládneme. Měl jsem pocit, že se na nás všichni dívají, když jsme šli s tátou městem. Trávil jsem hodně času s babičkou a dědou. Hodně mi o mámě vyprávěli, jaká byla, když byla malá a tak. Táta, aby zapomněl, se pustil do stavby rodinného baráčku pro mě a jednou pro moji budoucí rodinu. Hodně času jsem s ním strávil na stavbě. Ukazoval mi, co a jak se dělá. Trávili jsme čas spolu, smysluplně a mohli se bavit i o jiných záležitostech. Ne jen vzpomínat, jaké to bylo a co kdyby tady byla máma. Díky tomu jsme to nejhorší období přežili. Před čtyřmi lety si táta našel paní s dvěma dcerami. Před rokem se k otci nastěhovaly a všichni žijí pohromadě hned kousek od nás ve stejné vesnici. V současné době v tomto domě bydlím se svojí manželkou a naším ročním synem. Vážím si každého dne, který můžeme strávit spolu. Jsem celkově vděčný za moji rodinu a ti, kdo nezažili, nikdy nepochopí. Necítí se do naší situace s tátou.“

Magda, 35, jedna sestra

současnost

Magda má se svým manželem dva syny (2 a 5 let). Momentálně je na mateřské dovolené. Její o pět let starší sestra má tři děti. První z prvního vztahu a dvě se svým současným manželem. Jejich matka v současné době žije už několik let sama. „*Všichni bydlíme v jednom městě a pravidelně se navštěvujeme.*“

důvod rozpadu rodiny

„*Naši se rozvedli, když mi bylo pět a sestře deset let. Otec byl alkoholik. Měl období, kdy bylo vše v pořádku, táta byl takový, jaký měl být pořád. Pak ale přišlo opilecké období, a když se to takhle pravidelně střídalo, požádala mamka o rozvod. Domů přišel i po několika dnech. Nevěděli jsme kde je a s kým je.*“

důsledky rozvodu

„*Já jsem se za svého otce hrozně styděla. Bydlíme na malém městě, kde se všichni znají. Ale byla to docela i úleva, když už s námi nežil. Asi to tak bylo lepší. Doma byl klid, příjemná atmosféra. Žádný bordel, smrad a tak. Od té doby, co se naši rozvedli, jsme se*

do mých 17 let, než našla mamka stálé bydlení, několikrát stěhovaly. Mamka žila vždycky pár let s nějakým přítelem a po rozchodu jsme se museli odstěhovat takřka o dům dál. Párkrát jsme bydlely i u babičky. Otec si nás bral pravidelně pouze v době, kdy zrovna nepil. Jeden čas se stávalo, že místo toho, aby nás hlídal, nás odvedl k jeho matce, naší babičce a šel na pivo do hospody. Nepříjemné bylo i to, že měla mamka každých pár let jiného partnera. Nějakou dobu trvalo, než jsme si na něj zvykly a on na nás a pak jejich vztah skončil. Se sestrou jsme byly obě za jedno. To bylo důležité. Držely jsme spolu.“ Magda závidí ostatním, kteří něco takového nezažili. Podle ní víc trpěla častým stěhováním a sžíváním se s matčinými partnery. Dopady na školní výsledky měla až na střední škole v průběhu jednoho roku, kdy se její matka rozešla s tehdejším partnerem po delší známosti a musela se s matkou a sestrou opět stěhovat. Někdy v té době zjistila, že má také sklony k alkoholu jako její otec, ale oproti němu se z Magdy nestala alkoholička.

komunikace v neúplné rodině

„Otec se za posledních přibližně deset let změnil. Už nepije. Snaží se udržet svoji touhu po alkoholu na uzdě. Dneska mají s mamkou celkem vyrovnaný vztah. Oba dva jsou sami. Občas za ní přijde na návštěvu. A myslím si, že to otce někdy i mrzí, když všechno takhle dopadlo, ale už nemůže nic vrátit. Je vidět, že s mamkou si opravdu rozumí.“ Magda se svojí sestrou vídaly otce v období, kdy nepil, pravidelně jednou za 14 dnů. Většinou je ale stejně hlídala babička, otcova matka. Dle Magdy mají vztahy mezi sebou čím dál lepší, čím jsou starší. Otec šel do sebe, urovnal si všechny dluhy co měl díky alkoholu, přestěhoval se ke své matce do rodinného domku a dokonce chodí pravidelně do práce. Vynahrazují si ty roky, kdy o sebe navzájem přišli.

Dana, 30 let, jedna sestra

současnost

Dana je zatím bezdětná a momentálně pár dnů šťastně vdaná paní po čtyřleté známosti se svým už manželem. S otcem se nevidá. Žije na Slovensku a nikdo z její rodiny o něm

nemá žádné zprávy. „Alimenty začal platit až po dlouhých soudních průtazích a skončil s jejich placením na měsíc přesně po mém a sestřině úspěšném ukončení gymnázia.“

důvod rozpadu rodiny

„Rodiče se neustále hádali. Nerozuměli si snad v žádné oblasti. Táta byl Slovák, takže byl velmi temperamentní a u nás doma byla občas tzv. italská domácnost. Hádky byly na denním pořádku. Já jsem je z duše nenáviděla a vždycky jsem se schovávala do pokojíčku. Sestra byla ještě malá, tak tuto situaci nevnímala tolik jako já. Dány rodiče se rozvedli, když jí bylo deset let a sestře tři roky.

důsledky rozvodu

„Otec se po rozvodu rodičů odstěhoval zpátky na Slovensko a už jsem ho nikdy neviděla. Občas napsala babička z otcovy strany dopis, ale to bylo jen párkrát. Otec se neozval vůbec. Mamka žije od té doby sama a starala se o nás a až když jsme odrostly a mohla mít více času na sebe a případně i nového partnera, onemocněl děda – její otec, a musela se o něj starat, protože už žil sám. Finančně jsme na tom nebyly nejlépe. Mamka měla dvě práce a občas si přivydělávala brigádou o víkendech.“ Výživné na Danu a její sestru nakonec dostávali pravidelně, ale až po dlouhých soudních stáních. Dana je svým otcem velmi zklamaná a chybí ji. Dodnes nechápe, že se o ni a její sestru nestará, nezajímá ho jejich život, starosti i příjemné zážitky. Možná proto si i Dana vybírala své partnery vždy o dost starší muže, jako kdyby chtěla doplnit prázdno po svém otci.

komunikace v neúplné rodině

„Komunikace je od rozvodu rodičů nulová.“

4. SHRNU TÍ

Podle výpovědí respondentů došla autorka k závěru, že každý z dotazovaných reagoval na adaptaci v neúplné rodině po svém. Většinou se ale smířili s danou situací a postupně ji přijali jako fakt. Skutečnost, kterou nemohou změnit.

Nejčastější příčinou rozvodu rodičů byl partnerský nesoulad, alkoholismus a nevěra. Hlavními dopady byly podle nich změna ekonomické situace rodiny k horšímu a postupné psychické vyrovnání se s danou skutečností. Rozpad rodiny byl pro ně nepříjemný zážitek, ale nedomnívají se, že by měl vliv například na navazování nových vztahů.

Všichni respondenti zůstali žít po rozvodu rodičů pouze s matkou (kromě jednoho, který žil po smrti matky jen s otcem). Jejich vztah zásadně neovlivnil ani rozpad rodiny. Nejčastějšími dopady rozvodu rodičů bylo strach, smutek, zmatenost a momentální popření situace. Postupem času se ale tato situace uklidnila. Několik respondentů prožívalo rozvod rodičů v předškolním věku a mnoho situací si už nevybavují. Žádný z respondentů nelituje toho, že se jeho rodiče rozvedli. Ať už byl otec alkoholik, nevěrník nebo cholerik, pro danou situaci to bylo to nejlepší řešení.

5. ZÁVĚR

Bakalářská práce je zaměřená na neúplnou rodinu a výchovu dítěte v tomto typu rodiny. Sama pocházím z neúplné rodiny a jsem matkou samoživitelkou. Výhodou byla možnost porovnání zkušeností účastníků šetření s mými zážitky. Rozvod má ukončit problémové soužití mezi partnery, ale ne vždy dojde k očekávanému zlepšení dané situace a udržení přátelské komunikace.

V teoretické části jsou popsány hlavní pojmy, kterými jsou rodina, její vývoj, typy a funkce, výchovou v rodině, výchovnými metodami a vlivem rodinné výchovy na vývoj dítěte v neúplné rodině a dopady na dítě. Rodina má nenahraditelný vliv na vývoj dítěte. Proto je po rozpadu rodiny důležitá snaha mezi rodiči dohodnout se, nedělat si další naprosto zbytečné problémy, ale mít společné výchovné názory. Též aby dítě neztrácelo kontakt ani s jedním z rodičů. Nemluvit před dětmi ani o jednom z rodičů nevhodně, nepomlouvat jej, neočerňovat. Dítě si má vytvořit na rodiče svůj vlastní názor.

V praktické části jsou na základě polostrukturovaných rozhovorů zjišťovány odpovědi na předem připravené otázky ohledně dopadů rozvodu na dítě. Jeho reakce, vypořádání se s danou skutečností. Všichni respondenti pojali rozpad rodiny jako nechtěnou životní událost spojenou s hádkami rodičů, strachem, úzkostmi, pláčem a dalšími emocemi. Ve skoro všech případech v České republice je dítě svěřováno do péče matky a tím dítěti chybí mužský vzor.

Cílem praktické části bakalářské práce bylo zjistit a popsat, jak děti vnímaly rozvod rodičů, adaptaci na život v neúplné rodině či jaké nastaly změny ve způsobu života. Metodou k prováděnému šetření byl zvolen polostrukturovaný rozhovor, kdy jsem měla předem připravené otázky, které se v průběhu rozhovoru mohly měnit podle dané rodinné situace.

Domnívám se, že přínosem mého šetření bylo zjištění, že dítě, které žilo pouze s jedním rodičem, může žít i nadále plnohodnotný život. Otec je při výchově podstatný, ale ne nezbytně nutný. Matka jim zajistil/a i přes těžká období pokud možno dětství, na které mají krásné vzpomínky. Matky dokázaly samy nebo s pomocí rodiny a přátel naplnit pozitivně rodinné funkce, aby jejich dítě co nejméně vnímalo rozpad rodiny. Výjimkou v mém šetření byl respondent, který žil jen s otcem, neboť mu zemřela matka ve věku 14 let.

Důležité je předcházet negativním dopadům, nejlépe samotnému rozpadu rodiny. Partneři mají mezi sebou komunikovat, nezatajovat problémy, včas řešit partnerský nesoulad. Pokud už k rozpadu rodiny dojde, zachovat si důstojnost, nepřestat se chovat k sobě navzájem lidsky a ze všeho nejvíce ke svým dětem, které byly zplozeny ze vzájemné lásky.

Šetření pomohlo nahlédnout do rodinných příběhů v neúplných rodinách. Toto šetření bylo prováděno víceméně v „normálně fungujících rodinách“, kde nedocházelo k žádným výtržnostem, konfliktům či kde nebylo zapotřebí přítomnosti Policie ČR, OSPOD apod. Nelze tedy usuzovat, že se zkušenosti účastníků shodují se zkušenostmi jiných jedinců. Pokud by bylo šetření prováděno u dalších informantů, mohli bychom získat jiné, odlišné poznatky.

Během zpracování rozhovorů jsem získala i další náměty, které by mohly být předmětem jiných šetření. Bylo by zajímavé zjistit názory otců na vztah a výchovu dítěte, se kterým nežijí ve společné domácnosti nebo se zaměřit na ekonomické problémy rozvedených rodičů a tím i dopady na dítě v dnešní společnosti. Práce může tedy sloužit jako východisko pro hlubší zpracování tématu.

Cíl práce byl splněn a na základě získaných poznatků lze usuzovat, že respondenti pocházející z neúplných rodin získali osobní zkušenosti a vytvořili si vlastní postoje k rozpadu rodiny, ale přesto nepocítují odlišnosti od ostatních jedinců z úplných rodin.

6. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

BERGER, M., GRAVILLON, I. Když se rodiče rozvádějí. Praha, Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-843-2

BIDDULPH, S. Tajemství výchovy šťastných dětí. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-334-X

ČÁP, J. Psychologie výchovy a vyučování. Praha: Univerzita Karlova, 1993. ISBN 80-7066-534-3

ČÁP, J., MAREŠ, J. Psychologie pro učitele. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-463-X

DUNOVSKÝ, J. Sociální pediatrie. Praha: Grada, 1999. ISBN 80-7169-254-9

HELUS, Z. Dítě v osobnostním pojetí. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-628-5

HELUS, Z. Sociální psychologie pro pedagogy. Praha: Grada, 2007. ISBN 80-247-1168-3

MÁROVÁ, Z., MATĚJČEK, Z., RADVANOVÁ, S. Výchova dětí v neúplné rodině. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977.

MATĚJČEK, Z., DYTRICH, Z. Nevlastní rodiče a nevlastní děti. Praha, Grada, 1999. ISBN 80-7169-897-0

MOŽNÝ, I. Sociologie rodiny. Praha: Nakladatelství Slon, 2002. ISBN 80-86429-05-9

PLAŇAVA, I. Spolu každý sám: v manželství a rodině. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 1998. ISBN 80-7106-292-8

PREKOPOVÁ, J. Jak být dobrým rodičem. Praha, Grada, 2001. ISBN 80-247-9063-7

PREKOPOVÁ, J., ŠTURMA, J. Výchova láskou. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0077-2

SATIOVÁ, V. Kniha o rodině. Nakladatelství Práh, 1994. ISBN 80-901325-0-2

SINGLY, F. Sociologie současné rodiny. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-249-1

SOBOTKOVÁ, I. Psychologie rodiny. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-559-8

ŠPAŇHELOVÁ, I. Dítě a rozvod rodičů. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-3181-0

TRAPKOVÁ, L., CHVÁLA, V. Rodinná terapie psychosomatických poruch. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-889-9

INTERNETOVÉ ODKAZY:

www.czso.cz

www.asociaceneuplnychrodin.cz

Občanský zákoník č. 89/2012 Sb.